Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 10 ЖОВТЕНЬ 1936

М. З. (В?) В ЧОТИРОКУТНИКУ СМЕРТИ.
Світлина різьби ближче невідомого автора. Оригінал невідомий.

МИКОЛА МАТІВ-МЕЛЬНИК

ГОРИТЬ ВОГНЯМИ ВИНОГРАД...

Горить вогнями виноград,
Курличуть в мряках журавлі —
Снується ту́га, мов крізь чад,
У даль шляхами по землі...

Буйних думок нестримний ключ
З вітрами в дику путь жене —
І знов там... каламутний Збруч,
І знов минуле чарівне.

І знов... полки, як мак, рясні
І бють кимвали батарей
І в штурмах крики і пісні
І в муках радісних — трофей!

Жаркі степи й солений піт...
І сонце мліє від шрапнель —
І синь заліза до орбіт
Бє чітко вербель зза гребель.

І сила крила розкида
Понад шоломи сталеві;
Шумлять когорти, як вода,
І грив чоренний буревій.

А в пилі шлях крізь Житомир
На Київ трубами гримить —
І прапорів кипучий вир..
І воля!... Сонце... І блакить.

І все сміється довкруги,
І все Борцям на стрічу йде —
Безтямно в серця береги
Утіха дзвонами гуде...

Високії ті могили...

Написав: *Ярослав Гриневич*, б. хорунжий У. Г. А.

Це не є фільм оснований на несамовитім оповіданні Едгара Аллян Пое — п. з. „Джума у Фльоренції" — а тільки страшна дійсність, яку переживала виснажена боями, окружена зі всіх сторін ворогами Галицька Армія. — Це тиф на Великій Україні в роках 1919—1920. Найлютіший ворог не придумавби більш грізної зброї, гіршої чим ворожа куля, газовий атак, наїзд танку, чи бомбардування важкими гарматами. — Це тиф пятнистий і поворотний...

Буває, розмавляєш з цілком здоровим стрільцем. — а за хвилину довідуєшся, що його відвезли вже до тифозного шпиталю, звідки вже мало хто виходить на світ.

Винниця, жовтень—листопад 1919 р. На мурах міста ґротескові плякати з написом: „Бийте воші"! — „Бережіться тифу"! — „Хороніть чистоту!" — а в горі плякату намальований чорною фарбою людський череп з темними ямами на місці очей.

Або ті віденці, що приїхали з урядженим епідемічним шпиталем і розтаборилися у школі на Миколаївськім проспекті. — Саме привожу туди хорого товариша, старшину, повозкою. Візник їде нерадо, стою на степені повозки і пильную візника, щоб їхав, а хорого непритомного, щоби не випав. — Приймає нас урядовець, віденець, що відбирає хорого. Убрання й річи з нього він передає до дезинфекції, де в окремій комнаті при кітлі урядує німка одягнена в грубий ватований одяг. На голові в неї стіжкована шапка-каптур, мов у Арлєкіна, що накриває лице, обвязує шию, в шапці отвір на очі. — Це одяг для охорони перед вошами.

У тім шпиталі лежить також хорий Начальний Вожд УГА. ген. Микитка. Стрільцям стає байдуже з ким вони в „союзі" — чи з денікінцями, чи з большевиками. У мозок кожного вгризаєтьсз одна думка: тиф. А довкруги причаєний ворог, який жде моменту повної заглади армії здесяткованої пошестю.

Або в часі походу в чотирокутнику смерти: ті братні могили вздовж усіх шляхів, котрими машерувало галицьке військо. Високі могили, з найвищим військовим відзначенням, березовим хрестом. Польові шпиталі, санітарні поїзди, де лежать хорі галичани, петлюрівці, большевики, денікінці.

Околиці — де цілі села хорують, або вимерли на тиф.

Чую, деякі лікарі волють службу на фронті, як в епідемічнім шпиталі. Не дивно, треба мати залізні нерви. Скільки наших лікарів померло в шпиталях, коло хорих на тиф! Мерців вивозять вже без домовин, вантажать десятками на вози й складають в ями чорні, глибокі, зверха посипають вапном. Вже навіть дзвони не бють на трівогу. Вже ніхто не плаче, гроза нещастя придавлює всіх своєю величиною.

Україна загибає: на граничних межах ворог готовий до скоку, — в середині держави страшлива зараза: тиф пятнистий і поворотний! Для хорих немає ліків так, як на фронті немає амуніції.

— — — — — — — — —

Сніг прикрив смертним покривалом землю. Колірові німецькі домики в Глікстalі і сусіднім Нойдорфі гостять галицьких стрільців після наполеонського маршу. — Денеде видно ще ватаги денікінців, що в безнадійному свому положенні блукають берегом Дністра.

Кілька днів смертельної тишини й у наш район входить революційна большевицька армія. Наперед

Бердичів, в жовтні 1919 р. Дефіляда ? бриґади перед през. Петрушевичем і нач. кмд. ґен. Тарнавським.

ще непорозуміння, бо большевики беруть нас за денікінців й обстрілюють, а потім, провіривши свою похибку, входять у село, — як подобає на революційну армію — з червоними прапорами, у найріжнородніших строях. Поведінка? Яка може бути поведінка революційної армії? — Розказують анекдоти: хтось показує на старшину відділу революційної армії й питає, яку він може мати освіту. — Шість літ каторги — певно відповідає запитаний красноармієць.

— — — — — — — — —

Українська Галицька Армія в судорогах примусового союзу з большевиками. На засіданнях старшин У. Г. А. відбуваються драматичні сцени. — Дехто пробує передістатись на Бесарабію, де румуни. — Та тут витають його з противного берега Дністра румунські скоростріли.

— — — — — — — — —

Місяць лютий 1920 р. Сніг давно вже покрив братні могили галицьких стрільців і ми не то встигли відпочати, але зачали навіть переорганізовуватися. Мене приділили з XIV. Бригади в Ґліксталі до VIII. у Нойдорфі. — Стою на позір перед командантом бригади й вислухую приказу, що звучить: негайно зголоситися в тифознім шпиталі, обняти там організаційну службу й помагати четареві Березюкові. Випростовуюсь: Приказ! — Праця в шпиталі! Буду близько хорих — тих, що найбільше потребують помочі.

— — — — — — — — —

Наш шпиталь лежить в німецькій кольонії Нойдорф — в напрямі на Одесу — на яких кільканацять кільометрів від Ґліксталю. — Він поміщений в школі, в одноповерховім, мурованім будинку. На першім поверсі є дві обширні салі поруч мешкання учительки — яка незабаром перепроваджується до приватного дому. — Там склад лавок, шкільного приладдя. — В канцелярії школи пахне лізолем, чи карболем: тут лікарська кімната. На полицях і на столі фляшки, слоїки, лікарські інструменти. — Хорі містяться в двох партерових шкільних салях, в одній находяться хорі на пятнистий тиф, — у другій на тиф поворотний.

Особовий склад персоналу: чет. Березюк, хор. Гриневич (я), підхор. Карло Флеммер німець, фельчер із сусідньої кольонії Ґліксталю, реквірований до служби в шпиталі й для більшого авторитету іменований підхорунжим та кількох санітарів (б. денікінців). Інвентар шпиталю складається з кільканацяти ліжок зареквірованих враз з постіллю місцевим німцям, — крім того тутешні німці достарчають для шпиталю щоденно деяку скількість набілу. Вино для хорих привожу з Ґліксталю.

Білля до зміни майже нема — ліків не дуже багато. Хорі на поворотний тиф лежать переважно на сінниках, — бо ліжок забракло. Наш шпиталь має в околиці дуже добру славу, тому привозять сюди хорих з усіх сторін. — Харч хорих складається з чаю з вином, молока, ті що перейшли крізу дістають їдження обильніше. Вечором привозять до шпиталю знову одного большевицького вояка. На прізвище мабуть Шкурат. Він непритомний, у гарячці, не позваляє нікому до себе наблизитися. В ночі зривається і хоче утікати. Опісля дістає вибуху крови і вмирає. Усі ми втомлені працею коло хорих. — На мене раз враз припадають нічні дижури — а хіба на санітарах, самих малоінтеліґентних кацапах полягати не можна. З ніг лечу...

Особливо жаль мені одного хорого, якого стан дуже важкий. Це гуцул, вістун У. Г. А. Петрійчук. Він після тифозної гарячки цілком зівяв, — температура тіла дуже низька, їсти не може нічого. Кормимо його квасним молоком, яке насилу проковтує. У його ногах казав я покласти фляшки з гарячою водою. Тиждень тревала боротьба молодого життя зі смертю, — і врешті гуцул перемагає недугу. Ніколи, ніякий дарунок так мене не зворушив, — як ця біла булка, яку Петрійчук приніс мені в доказ своєї вдячности за труд коло нього.

Я цеї булки навіть не мав часу зїсти, — бо далі

покотилися події, які визначили мені в тім шпиталі іншу, як до тепер, ролю.

Вже від довшого часу не сплю, дижурую коло хорих. Кілька годин сну проводжу на кватирі, яку займаю спільно з підхор. Білобрамом зі Львова. Тут живе теж мій чура, малий Василько з під Сокаля. — А ось одного дня ледви ходжу, їсти не хочеться, голова дивно пашить...

Підхор. Флеммер провірює мою температуру: є гарячка, доручує мені піти домів і лягти. На другий день санітарі переносять мене на ношах до мого „власного“ шпиталю. — Два дні пізніше поруч мене кладуть малого Василька, мого чуру, який теж і в хоробі хоче бути коло мене. А тут якраз телефон від мого брата чет. У. Г. А. Володимира, якого я стратив з очей в часі походу в чотирокутнику смерти. Розмавляти нам тепер ніяк.

— — — — — — — — —

Не знаю, чи є що більш дошкульного в часі пятнистого тифу, як ті довгі мов ціле життя, — непереспані ночі, коли вся увага скуплюється на болюче ясних світляних точках в утомлених очах і коли хочеться спати й думається про сон, а тимчасом, як тіло розжарене горячкою і мозок працює хаотичними думками, ніяк той сон не приходить. — Хочеться тоді кричати з розпуки. Ждеться дня, але той день не хоче змилосердитися. І лежиться тоді, а холодний оклад, який чиясь добра рука положила на чолі, стягається на очі, щоби бодай на хвилю мати ілюзію ночі — сну.

Напроти мене лежить у ліжку поручник У. Г. А. худий, костистий мужчина. Принесли його сюди рівночасно зі мною. Він у високій гарячці, проте всміхається цілий час до себе. Щаслива усмішка до любки, яку видить у гарячковій зяві? — Ні, він тішиться, що пятнистий тиф знищить у нього бак- туберкульози, якої він у війні набавився.

Коло мене малий Василько. Вже не розмавляє зі мною про Галичину, як тоді, коли ми оба були здорові. Проте він цілком певно у гарячці мріє про рідну Сокальщину, про своїх батьків, від яких малим хлопцем втік до Галицької Армії.

В тих днях перевозять до шпиталю сот. Станиміра ком. VIII. Бригади. Високий, статний мужчина, носить довгу бороду. Він важко хорий. Кладуть його у ліжко під стіною. А що далі діється, що раз менше здаю собі справу. Відчуваю тільки несамовитий біль у тих світляних точках моїх очей, які не закриваються до сну вже від довгого ряду днів.

— — — — — — — — —

Дудонить замерзла, покрита ледом земля. Хтось їде? В далині виють вовки, а може здичілі собаки... Чути стукіт кінських копит.

Хтось їде розпучливо скоро... По дорозі спиняють його большевики, — вітер дме їздцеві в очі. Все на тій рідній українській землі йому вороже, проте їздець спішить, принаглює коня, що хобзається по ожеледдю.

Ах, гнати! Нехай вихор свище та виють вовки! Вперед! Там ждуть від їздця рятунку. Чи це може оповідання про лісового царя? — Ні, це їде сотник Остап Світлик по діґіталіс для хорих у шпиталі.

— — — — — — — — —

Мені здається, немов я людина, що кинена в чорну крутіж води то поринає в водяних безвістях, — то знов підпливає на поверхню, де її може врятують.

Раз я чую, що потону в безодні і що брак мені віддиху. А потім, яка переміна! Знову так легко мені і добре. Виджу тоді Львів, св. Юр, на якого камяній підлозі відбивається через вітражі вікон яскраве сонце. — Потому тону в темряві знову, не бачу нічого більше, не знаю де я, і хто. Тоді чиїсь пальці силою відтискають мої зуби і в уста вливають якийсь напиток. — А потім лечу стрімголов у проваля.

— — — — — — — — —

Лежу жорстоко поколений застриками камфори. З болю обернутися не годен. Рясний піт вкриває мене й у тій хвилині бачу надімною жіноче обличчя. Це санітарна четарка Копертинська, яка говорить з теплим докором:

— Ви мій найгірший у шпиталі пацієнт. Але Богу дякувати, минула кріза! Її лагідна поведінка з хорими це великий контраст з поведенням фельчера Флеммера, що для хорого має все тільки тверде слово й безоглядний рух. А треба знати, як хорі ждали на крихітку ласки! Бо ніжність у таких хвилинах була направду добрим, великим ліком.

— — — — — — — — —

Так, тиф у Галицькій Армії це одна з трагічних картин наших визвольних змагань. Могили... скільки їх! Ми втратили свою державність, але ніхто не всилі видерти нам вас, дорогі стрілецькі могили, розсіяні по рідних просторах!

З вас пливе життєдайна сила.

Сорок тисяч найліпших синів України!

Високії ті могили,
Чорніють мов гори —
Та про волю нишком в полі,
З вітрами говорять.

Европа й відродження України

(1914—1923).

Написав: *Ілько Борщак.*

Французька інтервенція в Одесі.

I.

Коли саме остаточно була вирішена антантська інтервенція на Україні, точно не можна установити. Властиво кажучи, інтервенція в російські справи почалася ще літом 1918. р. десантом на Мурманську й підтримкою чехословацького фронту. Україна тоді, занята австро-німцями, була неприступна для Антанти, але з менту захитання балканського фронту, справа інтервенції на Україні виринала автоматично.

Яка була причина інтервенції? Основна — боротьба з большевизмом, що його Антанта розглядала, як союзника Центральних Держав. Значить, інтервенція мала бути в очах суспільної опінії продовженням, або швидше відновленням російського фронту.

Але ця військово-стратеґічна причина була лише найблизчою метою й вона, ясно, мусіла відпасти з менту поразки Німеччини: в „червону небезпеку" керуючі чинники Антанти не вірили ніколи, хоч задля ріжних причин внутрішньої політики голосили про цю небезпеку. Друга, головна причина інтервенції була глибше, мала політичний та економічний характер. Тут інтереси Англії та Франції були ріжні; англійська політика, що починаючи від другої половини 19-го віку була ворожа до російської експанзії, не хотіла відбудування сильної Росії. Характеристичним під цим оглядом є дневник льорда Берті, англійського посла в Парижі підчас війни. (The Diary of lord Bertie). Ось що читаємо в цьому дневнику:

8 грудня 1918. р. „Немає більше Росії! Вона роспалася, зник ідол в особі імператора та релігії, що звязував ріжні народи православної віри. Якщо тільки нам встигнеться осягнути незалежність буферних держав, що межують з Німеччиною на сході, тобто Фінляндії, Польщі, Естонії, України й т. й., і скільки не вдалося б сфабрикувати цих держав, то на мою думку, все останнє може піти до біса й варитися у власному соку".

23-го січня 1919. р.: „Те, що називається Росія, я вважаю мертвим".

28 березня 1919. р.: „Я не вірю у відродження Росії навіть у межах, що залишаться після територіяльних змін, що їх передбачає конференція. Чи може відродитися така мішанина націй та релігій у формі великої держави?"...

Становище Франції було не таке ясне й катеґоричне. Альянс з Росією був аксіомою французької політики, хоч як він протиречив внутрішній політиці республики і хоч як він дорого коштував французького рантьє через ріжні царські позички. Завданням цього союзу був кулак проти Німеччини, а це завдання здебільшого союз виконав, мимо того, що зрада большевиків у останню хвилю ледве чи не загубила успіх Франції. Проте поразка Німеччини, що мала на тодішню думку Франції на довгі роки паралізувати її східнього сусіда, робила вже не таким конечним і потрібним існування могутньої „единої та неділимої Росії".

Все це ще не було зафіксованою концепцією французької політики, а лише, так мовити, тенденцією. Виявити цю тенденцію на ділі було не так легко: інерція дипльоматії, шантаж білих росіян, що загрожували „майбутньою Росією", ціла генерація французька, що виховалась на ідеях альянсу, — все це не давало змоги офіціяльній Франції виявити на ділі тенденцію нову про зайвість единої Росії.

Навпаки, офіціяльно у всіх деклараціях кінця 1918. року бачимо старі заялозені формули про конечність для Франції „дружньої сильної Росії", але фактично керуючі чинники Франції не виявляли гарячого бажання будувати Росію. Загалом політику Франції в справах Росії в р. р. 1918—1919. треба схарактеризувати, як неокреслену, як вагання то в один то в інший бік, коротко кажучи „побачимо, що з цього вийде".

Одне Франція знала твердо: треба поки що заняти в певних частинах Росії свою сферу впливу. Такою частиною була Україна. За таємним франко-англійським договором 1917. р. інтервенція в Одесі й мала підготовити реальну базу цього впливу.

Та готуючись до походу на Україну, чи брала Франція на увагу український національний рух? Дуже мало. Зносини з Центральною Радою залишили гіркі спомини у Парижі, вони показали, що національна українська влада не є в стані зорґанізувати край, що український рух „слизький, непевний й не виявив досі державних елементів". (Слова Пилипа Бертело, ґенерального секретаря франц. міністерства закордонних справ). Абсолютно іґнорувати цей рух, правда, теж не збиралися: все залежало б від подій в краю.

Центральний паризький уряд свідомо не давав довго жадних точних політичних директив своїм аґентам на Україні.

В тій загальній комплікації, що сталася після перемиря, у відсутности певних інформацій, а головне при ваганню французької політики, — це було добрим засобом: місцевих аґентів можна було завжди дезавувати. Але з іншого боку ці місцеві аґенти набирали не аби яку вагу. Це були тіж самі, що існували за часів зносин з Центральною Радою, а які, очевидно, мало заховали симпатій до України, бо, як відомо, ці зносини скінчилися у... Берестю-Литовському. Ще одна увага: як і при кожній інтервенції, військові чинники мали час сказати своє слово. Отже ці чинники, хоч вони в нормальних умовах не грають політичної ролі

у Франції, мали свої симпатії по боці старої Росії, якої речники були їх товаришами по зброї. Українці це для них були люди, що „руйнували російський фронт“.

5-го жовтня 1918. р. німецький уряд звернувся до Антанти з проханням замирення, а другого дня на сцену української трагедії — це не є перебільшене слово — виступив так званий „консул Енно“ (Hennot) людина, що відіграла таку сумну й провокаційну ролю в історії франко-українських зносин. Ця дрібна людина завдяки обставинам якийсь час навіть мала розголос на цілу Европу.

Мобілізований старшина часів війни, Енно був у французькій місії ґенерала Табуї на Україні, де служив у розвідочному відділі. Україну він не залишив після Берестя, а осів на Басарабщині, де дружина його мала маєток. Там він збірав відомости про Україну, які надсилав Сент-Олерові, французькому амбасадорові в Яссах. Ґенерал Денікін — а йому і книга в руки — пише, що Енно „був знайомий з Києва з Василем Шульгиним і приняв його точку погляду в російському питанню“ (Очерки Русской Смуты V, 5). Для людей мого віку й старших імя Василя Шульгина, що тепер кінчає своє життя десь на півдню Франції, це ціла програма українська. Щодо читачів молодших за автора цих сторінок, а особливо для західно-українців, можна додати, що цей Шульгин, хоч і з українського роду (він з того ж роду, що Олександер Шульгин, відомий український діяч), ненавидів український державницький рух так, як можуть ненавидіти лише ренеґати.

Зрештою ось що цей Енно заявив 5. листопада 1918. р. Коростовцеві, представникові гетьмана:

„Україна, або вірніше сказати південна Росія, ніколи не мала ані своеї історії, ані національної або етнографічної окремішности. Вона створена німцями: Фаргачем[1]) і графом Шептицьким, щоб розвалити Росію. Українська мова штучно створена галичанами з політичними цілями“[2]). Все це досить ясно.

Треба ще згадати про паню Енно, росіянку з походження „віддану співробітницю свого чоловіка, що була переконаним ворогом петлюрівського (читай українського) руху й що впливала в цьому змислі на свого чоловіка“[3]). Автор цього твердження грек банкир в Одесі Ксідіас, був близький до французького штабу, та теж саме чуємо з іншого, протилежного табору. Ф. Анулов, що керував большевицьким підпіллям в Одесі, пише у своїх споминах „немалий вплив на хід антантської політики на півдні України, що її провадив консул Енно, мала його дружина, красуня басарабка. Вона володіла російською мовою й можна без помилки казати, що вона мала рішучий вплив на хід багатьох думок консула. Через її руки переходили всі справи“[3]). Знову таки М. Маргуліес, російський діяч, що вештався у колах французьких в Одесі, пише під 7. грудня 1918. р. в своему дневнику: „Пані Енно не виходить з бюра консула, які б там справи не обмірковувалися“.

Але ким був офіційно цей „консул“, якого так лякалися й українці й росіяни білі та червоні?

29. березня 1919. р., вже на передодні кінця одеської заверюхи, відбулися у французькій палаті депутованих, дебати в справі України. До цієї історичної дебати ми ще повернемо, а тут лише займемося особою „консула“ Енно.

Ось що про нього ствердив Пішон, міністр закордонних справ: „Я цілковито дезаувуував Енно. Ніколи й нікуди я його не посилав, він ніколи не був консулем Франції („Il ma jamais été consul de France“) і він ніколи не мав жадної дипльоматичної місії („il ma jamais été charge d' aucune mission diplomatique“).

Депутат Жан Бон: „Тоді, хтож він?“

Пішон: „Не знаю“. (Сильний рух в палаті).

Франклен-Буйон (голова комісії закордонних справ): „Пана Енно надіслали французькі чинники в Румунії, він цілковито відданий ідеї єдиної Росії“.

Другого дня, 30. березня, правий депутат віконт де Шайделен взяв у захист Енно й відчитав з трибуни документ, виданий 24 квітня 1918. французьким послом у Яссах Сент-Олером на імя Енно. Ось цей документ:

„Леґація французька у Яссах
№ 105.

Маю за честь Вас повідомити, що уряд республіки, якого я сповістив про Ваші знання російських справ й про матеріяльні інтереси, що Ви посідаєте в цьому краю, вирішив доручити Вам виконування обовязків віце-консула у Києві. Тому пропоную Вам, як тільки матимете змогу, відїхати до Вашої посади і там представляти наші інтереси до того часу, як наш віце-консул не поверне у Київ. Тому, що тепер комунікація між південною Росією та Москвою є вельми тяжка, п. Пішон рішив, що до нового розпорядку Ви листуватиметеся зі мною“.

Сент-Олер.

Коли читання цього листа скінчилося, міністр закордонних справ Пішон піднісся з місця і голосно заявив: „Він ніколи не був нашим консулем“!

З цих дебат ясно виходить, що уряд відрікся від Енно, якого називав навіть самозванцем. Більше того, Сент-Олер, протектор головний Енно, що клопотався за нього в Парижі, дістав для свого приятеля посаду смішну по своїй ранзі на дипльоматичній службі, а саме титул „виконуючого обовязки віце-консула в Києві“, яким звичайно бував навіть не француз, а громадянин Росії. Як це далеко від голосних політичних титулів, що украшували імя Енно в кінці 1918. р.!

Сталася просто змова проти України, авторами якої були росіяни, а зброєю Енно та Сент-Олер, перший свідомо, другий несвідомо. Чи знали росіяни, що Енно не мав жадних підстав авторитетно

[1]) Австро-угорський дипльомат, що помер недавно. Був фахівцем у слявянських справах, це він приніс в 1914. році ультиматум сербському урядові; був послом у Києві в 1918. році.

[2]) Д. Дорошенко. Історія України. II, 409.

[3]) Jean Xydias. L' intervention francaise en Russie. Paris, 1927. Стр. 155

[3]) Чорная книга. Харьків 1925. стр. 58.

говорити в імені Франції? Можливо, бо були це люди інтелігентні. Але Енно працював за них і вони мали інтерес його підвищувати. Щодо українців, чи то військових в Одесі, чи гетьманського уряду, чи Директорії, вони не мали жадного справжнього звязку з Антантою та загалом мало розумілися в тодішній міжнародній ситуації й вони всі повірили в ролю Енно, як у Бога. Без сумніву, рідко в своїй історії Україна ставала жертвою такої містифікації, якою стала в кінці 1918. року. Енно виявився справжнім Хлестаковим з несмертельного „Ревізора" Гоголя. На жаль справа ця скінчилася не сміхом у театрі, а тисячами жертв і була одним з цвяхів, що замкнув домовину української державности.

Дальший етап змови проти України був такий: десь у вересні 1918. р. російські монархісти в Києві вислали до Ясс князя Куракіна разом з денікінським полковником Шіряєвим та промисловцем Дуссаном, відомим чорносотенцем. Очевидно, що ця делегація у Яссах зразу дісталася до Енно, фаховця в українських справах, якого благала як можна швидше прислати французькі війська на Україну на заміну німецьких. Енно а навіть Сент-Олер запевнили росіян, що „інтервенція рішена на користь єдиної Росії". Історик цієї доби може сьогодні сміло ствердити, що це була неправда: жадна інтервенція у вересні не була рішена.

Куракін та його приятелі повернулися до Києва, де російські праві кола підбадьорені заявами Енно розпочали обробляти гетьмана в тому змислі, що „Антанта" вимагає єдиної Росії, що тільки в такому разі на Україну прийдуть французькі війська і т. п. Це початок офензиви на Скоропадського, яка потім дала свої наслідки. Техніка змови проти української державности була чисто провокаційна: у Яссах доводили, що нарід на Україні хоче старої Росії, а в Києві доводили гетьманові, що Антанта хоче цієї старої Росії. В дійсности ані нарід на Україні ані Антанта не бажали відбудови старої імперії.

6-го жовтня все той же Енно писав до свого приятеля Василя Шульгина, що жив на Кубані біля Денікіна:

„Політиці Німеччини розчленяти Росію Антанта хоче протиставити політику відбудови Росії: Антанта відмовляється признати Берестейський мир і як раніше вважає Росію своєю союзницею. Програма Антанти: відбудова Великої Росії, єдиної та неділимої та допомога у відновленню монархії, що відповідає бажанням більшости російського народу. Ця програма базується на офіційних заявах політичних діячів Антанти"[1]).

Ось так дрібний урядовець, не маючи жадного мандату, в листі, що дістав широкий розголос, відважно, як не сказати більш різко, подавав „програму Антанти", програму чисто фантастичну.

Де й коли якийсь член Антанти, та ще „політичний діяч" висловлювався за відбудову єдиної, н е д і л и м о ї Росії та ще за монархією? Яким чином Антанта вважала Росію офіційним союзником, коли навіть представників цієї Росії у мріях (а їх було досить у Парижі) не допустили до праць мирової конференції? Лист Енно просто один з його чергових провокаційних виступів, бо майже в той самий час, як він писав цього листа, а саме 26. листопада 1918. р. Огюст Ґовен, вельми авторитетний французький редактор, писав — у ч а с ц е н з у р и — у поважному „Journal des Débats" таке:

„Росіяни нічому не навчилися. Вони говорять про атложеніє, як Побєдоносцев. Росія мала не одне століття у розпорядженню, щоби асимілювати народности, що їх вона приєднала. Це їй не вдалося. Жадна держава Антанти сьогодні не має ані наміру, ані змоги допомогти росіянам відновити силою їх панування над країнами, що відкидають російську владу". Мова, як бачимо, далека й куди більш авторитетна ніж брехня „консула" Енно.

В цьому самому листі до Шульгина Енно запрохував російського реакціонера до Яс, щоби „негайно виробити програму політичної акції союзників у Малоросії і підготовити майбутню військову інтервенцію".

Петля над українським народом затягалася сильніше.

Шульгин занедужав і не міг дібратися до Яс, де 17-го листопада утворився комітет в складі осіб: Поклевський-Козел, бувший царський амбасадор, полковник Ілвін, Савинов, б. російський консул у Яссах, ґенерал Новицький, ґенерал Щербачов й очевидно Енно, хоч здавалося, що „консулові" Франції не було місця в російському комітеті. Цей комітет і скликав сумнозвісну „Яську нараду", яка мала витворити уряд Росії, чи точніше України.

Залишимо на якийсь час махінації „консула" Енно у Яссах і поглянемо, що саме робилося у Парижі за тих часів. Перше питання, що насовується, це те, чи знали там про яські проекти? Знали, але в загальних рисах, бо Сент-Олер був досить обережний, щоби надсилати урядові бомбастичні політичні декляраціі свого інформатора Енно.

Перший документ, який посідаємо в справі інтервенції на Україні, це лист Клємансо з 27-го жовтня до ґенерала Франше д'Еспере. Лист цей по своїй важливости заслуговує, щоб його подати в повному тексті. Ось він:

Міністерство Війни.
Головний штаб.
III-е Бюро А. Н. 13644 Б. С. 3.

Голова Ради міністрів, міністр війни до головного команданта союзними військами на сході.

„Маю за шану надіслати Вам при цьому копію листа, що викладає в головних рисах плян акції, який треба буде пристосувати в Росії не лише, щоби там продовжувати боротьбу проти Центральних Держав, але треба зреалізувати економічну облогу большевизму й тим викликати його упадок.

Очевидно, річ йде покищо лише про проект, відповідаючий поглядам французького уряду й ре-

[1]) Ген. Деникин, loc. cit. стр. 5—6.

алізація якого вимагає попередньої згоди зацікавлених держав Антанти. Як ця згода матиме місце, союзна інтервенція в Південній Росії уявлятиме природне продовження операцій доручених союзним арміям на близькому Сході. Під цим оглядом інтервенція була вже вказана, як одне з пізніших завдань в директивах, що їх викладено в особистій та таємній інструкції з 7-го жовтня (інструкція 12913 Б. С.), що Вам її передав Ґенерал Бертельо.

Поступовий розвиток цієї інтервенції буде, очевидячки, функцією можливостей, які будуть нам відчинені після нашої інтервенції в Румунії й коли близька капітуляція Туреччини нам дозволить осягнути Одесу через Чорне Море.

В цих рамцях я Вас прошу від нині студіювати разом з ґенералом Бертельо умови виконання евентуальної акції в Південній Росії.

Буду Вам вдячний за надсилку результатів цих студій.

Щоби більше Вас зорієнтувати про ріжні дати союзної акції в Росії, додаю копію колективної ноти 38 постійних військових представників біля Найвищої Військової Ради, ноту, що викладає в загальних лініях умовини, в яких треба скоординувати вже зроблені зусилля на півночі, сході й південному сході Росії.

Ця колективна нота вже одержала ухвалу італійського та французького уряду. Її саме тепер розглядає британський уряд.

Клемансо.

Раніше ніж подати короткий коментар цього важливого документу, першого відомого в історії інтервенції, треба зазначити, що ані інструкція 12913 Б. С. 3. ані колективна нота 38. нам досі невідомі і ледве чи сучасна ґенерація матиме змогу ознайомитися з цими документами.

Що виходить з листа Клемансо? Мета інтервенції — продовження боротьби з Центральними Державами і довести до упадку большевиків. Перша мета автоматично зникне після перемоги Антанти, друга — головна — залишиться. Мета, вказана командуючому на сході, є стратеґічна, бо політику військові чинники не роблять. Клемансо не згадує навіть назви „Україна", бо інтервенція мала охопити й неукраїнську територію. Але Клемансо мовчить і про єдину Росію. Всі ці політичні питання не входили в коло військових справ.

Ґенерал Франше д'Еспере відповів телеграмою до Клемансо:

„У мене немає досить війська, щоби увійти в цю велику, холодну країну, особливо у зимі. Я зможу найбільше що тримати Одесу й сусідні порти. Але мушу Вам зявити, що наскільки підчас війни наші війська через патріотизм приймали своє перебування на сході, наскільки вони з радістю вступають до Угорщини, передбачаючи тріумфальний вступ до Німеччини, настільки окупацію України й Росії війська приймуть зле, й ця операція „може викликати сумні інциденти".

Отже головний командант союзної армії на сході, що зрештою мав мало симпатії до білих росіян, заздалегідь передбачав невдачу інтервенції, бо вона нічого не говорила французькому воякові. В цій телеграмі деяке світло на майбутні події в Одесі: непевне власного війська французьке командування шукатиме реальної сили на місці. Спершу такою силою їм здавалися росіяни, потім українці. Звідси й хитання військових кол у відношенню до цих двох сил.

***

Гетьманський уряд, якого закордонні звязки були досить мізерні, очевидно, не міг знати всього того, що ми сьогодні знаємо, але причин нервуватися мав досить. 15. жовтня барон Штейнгель, посол України у Берліні, телеграфував до Києва, що становище в Німеччині безнадійне й радив уступити в зносини з Антантою. Це було річчю досить важкою, й спроби під цим оглядом Дорошенка, міністра закордонних справ, що виїхав до Швайцарії, кінчилися невдачею. Проте гетьманові вдалося навязати фактичні зносини з яськими дипльоматами Антанти. 5-го листопада до Яс прибув Іван Коростовець, як гетьманський представник. Зі старого українського роду, колишній царський посол у Китаю, надзвичайно здатний дипльомат, він був від деякого часу на українській службі. Історик гетьманської держави Д. Дорошенко на підставі власноручної записки І. Коростовця оповів цю місію. Автор цих рядків мав нагоду у 1920 році у Парижі почути від Коростовця у головних рисах історію його яської місії. Оскільки память не зраджує нам (на жаль свого часу я не записав того, що оповів п. Коростовець), Д. Дорошенко досить докладно подав долю й недолю подорожі гетьманського посла до Яс. Коротко ось її історія: першу візиту Коростовець склав все тому ж Енно, який крім вже наведених вище „міркувань" про український рух додав, що „уряд гетьмана Скоропадського має бути скасований, яко ґерманофільський й замінений обєднаним російським урядом".

Скажемо зразу, що цей погляд був виключно поглядом самого „консула", або точніше його жінки україножерки. Керуючі чинники Антанти в Парижі чи то в Льондоні не вимагали усунення гетьманського уряду, а тим більше самого гетьмана. Ми свідомо підкреслюємо це, бо в українській опінії й досі панує думка, що „Антанта вимагала усунення Скоропадського". Очевидно, що пишучи це ми не маємо на увазі чи захищати чи обвинувачувати гетьманський уряд. Йде мова лише про ствердження і с т о р и ч н о г о факту.

7-го листопада Коростовця прийняли Сент-Олер і англійський посол у Яссах Барклай (Barclay). Французький посол (англійський дипльомат взагалі у Яссах тримався пасивно) заявив, що „Україна є частиною Росії, яку (тоб-то Росію) вони вважають не дивлячись на Берестейський мир, ніколи не признаний Антантою, союзницею. Україна, не бувши самостійною державою, не може претендувати на визнання її невтралітету. Вступивши в союз з Центральними Державами Україна тим самим розірвала свій союз з Антантою і тому ця остання не може тепер довіряти її заявам, що, очевидно, робляться через зміну обставин".

(Далі буде).

Десятник У. Г. А. оповідає...

За б. дес. Марком Грабовецьким списав у Вінніпеґу в Канаді: *Дм. Микитюк,* б. У. С. С.

Мене взяли до австрійської армії в 1915. р. і приділили до 35. п. п., який разом з УСС належав до XXV. Корпусу ґен. Гофмана. Брав я участь зі своїм полком в кровавих та тяжких боях під Бережанами на Лисоні в р. 1916. Опісля слідуючого року з с. Конюх приділили мене з 35 п. п. до пробоєвого куріня 106. дивізії і кинули на італійський фронт, в південний Тироль. Наш пробоєвий курінь був в боях на горі Меліта і Кампомуло. По розбиттю 106. дивізії перенесли нас в ціли реорганізації до Люблина, звідки по наказу команди дивізії відійшов я знову до свого 35 п. п., якого кадра стояла в тім самім часі в м. Штернберґу на Мораві.

Перед самим відїздом нашого похідного куреня на французький фронт наступає катастрофа австрійської армії над Пявою а опісля розвал самої австрійської монархії. Відбувається безплянова і хаотична демобілізація армії. Всі українці добиваються тисячами пішки через Краків до рідної Галичини. Я враз з сотками других прийшов пішки через Перемишль до Львова. На Головнім Двірці, через який ми мусіли переходити, а який був обсаджений українським військом, ішли бої. Тут було багато ранених чи від куль українських чи польських. Нас кільканацять перейшли щасливо цю небезпечну дорогу і прибули на дворець Підзамче, який був тоді в руках поляків. Тут всів я з великим трудом до страшенно переповненого поїзду і через Красне добився нарешті до рідного села Кути пов. Золочів.

В ріднім селі побув я три тижні і опісля зголосився сам до Рідного Війська. По тижневім перебуванні в Коші в Золочеві, сотник Фещук (з с. Загорець — Золочів), командант коша, приділив мене з двох моїх односельчан Івана Костишина і Миколу Цицака до вишколу ручних ґранат та мінування. В цім вишколі під командою четаря Шварцмана перебув я 4 тижні а опісля вернув назад до Коша і зістав приділений до 2-гої сотні, якою командував тут пор. Дзюба (чи не з Вільшаниці). З початком січня 1919. р. наша сотня під проводом булавного (прізвище забув) відходить на польський фронт в розпорядження IV. Зол. Бриґади.

В с. Борщовичах по наказу кмди Бриґади розділено четами нашу похідну сотню по других частинах. Нашу чету під моїм проводом як вістуна приділено до перемишлянської сотні, якою командував пор. Блавацький.

Наш курінь через цілий час облоги Львова під командою сот. Метельського брав участь в тяжких боях в Підбірцях, Лисиничах, Сороках, Прусах і під фабрикою пороху. На цім відтинку фронту я захорів і відійшов до лічниці. З початку до Золочева а опісля до Ожидова. Звідси я отримав 10-денну відпустку на Великодні Свята.

Десятник У. Г. А. Марко Грабовецький.

З відпустки вернувся я до свого Коша до Золочева і перебував аж до першого відвороту У. Г. А. у вишколі 3-тої запасної сотні, якою командував пор. Колодюшка — Наддніпрянець. Залога м. Золочева відступала до Зборова. Тут по наказу команди Коша відпровадив я з підчиненими мені стрільцями 18 дезертирів до Тернополя. По виповненню обовязку дігнав я свою частину в с. Струсові під Теребовлею. Звідси рушили ми в дальшу дорогу на полудне і стали постоєм в с. Михайлівці п. Борщів.

Наступає трагічний відворот У. Г. А. за Збруч на Вел. Україну. Наша частина переходить Збруч в м. Скалі і по трьох тижнях походу стала постоєм в забудованнях економії в селах Колодіївка і Бодачівка пов. Нова Ушиця. В часі цього тритижневого маршу наша частина відчувала дуже брак соли, а до того з причини незнаної нам хороби багато стрільцям гнили ясна.

З початку нашого перебування в цих подільських селах місцеве населення відносилося до галицького війська досить неприхильно, але зчасом відносини покращали. Наша сотня під проводом підстаршини занималася збиранням і молоченням збіжа.

Зближалася холодна осінь, а з нею страшний во-

рог УГА — тиф. Мене звалила з ніг також ця жахлива пошесть і я переболів сипний а опісля кілька разів поворотний тиф. Мене хорого в гарячці відвезли на підводі до лічниці УГА до якогось села. Назву забув, бо я був майже непритомний. В цій лічниці перебував я около 10 день. Тут відвідували нас лікар-галичанини і полевий священик. В цій лічниці застає нас військовий договір з Денікіном. Лічниця вибирається десь на південь в околиці Херсонщини, а нас всіх хорих перевезли на підводах до другої лічниці а властиво до складу живих трупів. В якім селі знаходилася ця славна „лічниця", я не знаю, бо я приїхав до цього села хорий в гарячці і виїхав рівнож в гарячці.

Поміщення цеї незабутої та жахливої трупарні знаходилося в будинку панської економії, де за добрих часів був мабуть магазин збіжа. Вікна цеї лічниці були без одного шкла, а забиті дошками. На дерев'яній підлозі, рядом попід стіни, на перегнилій та старій соломі, лежали нещасливі недобитки славної УГА, хоробрі воїни Галицької Землі. Вся ця стерта солома була покрита огидними вошами, цими проклятими розносщиками смертоносного тифу. Котрий стрілець мав на собі накривало (коц), то сукна не було майже видно зпід цих насікомих. В цім страшнім складі трупів, в цій „лічниці" було 280 стрільців УГА. Це число подавали мені хорі товариші, яких я вже тут застав. Ми не мали тут абсолютно медичної опіки. Жадного лікаря ні медика, жадної сестри-жалібниці, ні жадного навіть санітарного помічника. Ані одного ліжка, ані одного запасового накривала. Ми через цілий час тих своїх страждань та мук не бачили і не закропили своїх спечених уст ані раз краплею теплої кави чи молока. Місцеве населення боялося приходити до нас через заразливу пошесть-тиф.

Деякі стрільці, які побороли майже неімовірними зусиллями свого організму цього найстрашнішого ворога і ледве волочили за собою ноги, приносили час від часу сирі бараболі зі села і пекли на вогні. Одну печену бараболю ділили між собою ці живучі трупи на ч—о—т—и—р—и рівні части і так очікували нового повороту свого немилосерного ворога — тифу. За цілий час мого перебування на цій многострадальній Голгофті УГА. стрільці жили лише цею бараболею, якої не було ніколи подостатком.

Жахлива смерть косила що дня і що ночі по кілька чи кільканацять стрільців. Їх трупів ніхто не забирав, бо не було кому. Від трупів, що розкладалися, і від людського калу розходився по всім будинку невиносний сопух і сморід. Трупи лежали довгий час на тім самім місці, хіба здоровіші товариші витягали їх і складали на купу до перегородженої комірки, яка містилася при кінці цеї трупарні.

Я в гарячці пересувався з одного місця на друге, бо чогось лякався лежати між трупами по обох своїх боках. Так зчасом поволи пересунувся я аж на противний кінець „лічниці". Тут прогорнув стухлу солому, зробив собі в той спосіб нове „ліжко" і лежав тут вже аж до виходу з цього місця смерти. Час від часу відвідував мене мій односельчанин стрілець Осип Качанюк, який по виздоровленню перебував в тім селі і приносив нам часом сирої бараболі. Одного разу я пробував „учитися ходити" і вийшов на двір, на свіжий воздух. Кілька кроків за порогом я упав у сніг. На пів свідомо зясував я собі грізну хвилину, бо зближався тепер кінець мому життю. На дворі не було жадної живої душі. На щастя надійшов мій односельчанин Качанюк, підніс мене зі снігу і запровадив назад до середини на „ліжко".

Через 4 чи 5 тижнів не відвідала нас військова ні галицька ні наддніпрянська, ні большевицька, ні денікінська частина, бо УГА подалася далеко на південь в Херсонщину, виконуючи точки умови з Денікіном. Аж одного дня зявилися нечайно три польські вояки. Ставувши на дверях і побачивши страшну картину галицьких воїнів, сказали до нас, живих трупів: „Видите, с... с.., маєте Україну". З цими словами забралися і більше не приходили. Аж третього дня заїхали перед цей склад трупів три польські військові підводи і забрали нас до військової лічниці до Куриловець Мурованих. З 280 хоробрих стрільців Галицького Війська лишилося нас при життю л—и—ш—е 18 і сих 18 нещасливців забрали нарешті до лічниці.

Ми думали, що вже прийшов нарешті кінець нашим мукам і стражданням, однак ми грубо помилилися. Не один з нас з цих 18, які чудом уникнули смерти, мусіли випити свою чашу горя до самого дна, ще у тюрмах, заки добилися до рідних сторін.

Ф. НЕВЕСТЮК

О, ДЕ ВИ?

О, де ви, де ви дні колишні,
Дні слави, величі, надій?
В якій то пристані затишній
Закинули ви якор свій?

О, де ви, де ви дні великі?
Як любо згадувати вас!
Ще там на обрії далекім
Ваш промінь ясний не погас.

Забути вас немає сили
Для всіх, хто жив у час борні,
Ви незатертий слід лишили
У серці, у душі на дні.

Ви вернетеся дні чудові,
Дні поривів, зусиль, змагань
І ще будуть вінки лаврові
Вкрашати нам побідну скрань.

Житомирська юнацька школа

Формування; наука; бої; перший випуск української старшини.

Сторінки з недрукованого щоденника.

Написав *Всеволод Петрів*, ґенштабу ґенеральний хорунжий.

(Продовження).

VI.

Вихова, муштра та навчання у помешканнях школи.

По приході достаточного числа поповнень, почав працювати апарат школи повним ходом.

Юнацтво поділено подвійно:

1. По сотнях та чотах, в яких змішані були ґрупи селянські з міськими — робітничими та інтеліґенськими, при чому щодо сельського елементу додержувано принципу територіяльного, щоби по можливости люди з одного і того ж села були в одній і тій же сотні.

2. По клясах, у яких збіралися люди з приблизно рівною освітою.

Намагались, щоби в клясах були люди бодай одної і тої ж сотні, але й того не завжди можливо було осягнути, бо ріжниці були надто великі, а юнаків з повною середньою освітою не було вже так багато, та розкидані вони були по всіх сотнях.

У сотнях, крім адміністраційного розподілу встановлено ще розподіл науковий так, що до юнака з повною освітою приділена була ґрупа з меншою освітою, якій він мав допомагати в підготові поза клясою.

У адміністративних рямках сотень йшла виховна праця та військова практична підготова.

У цих двох галузях відразу ж довелося творити дещо нове.

Головна маса школи були селянські хлопці, із яких треба було виховати таку старшину, що почувала би себе авторитетною в к о ж н і м випадку й оточенню й поза службою, а до того ще старшину для демократичної держави; отже згідно з цим наставленням виключений був тип „салдафонський“, той, що мав у російській армії назву „Бурбона“ (дивна назва, що прийшла з часів війн 1812—14 р., коли в російську мову війшли слова „Шваль“ як лайка в значінні нікчема, „Шерамиґа“ (шер амі) в значінні поволока й т. ін. французькі скалічені та втративші властивий зміст слова та вирази), тоб-то муштровика, лише військового техніка але нездатного до суспільного життя, а треба було стреміти до виховання типу військовика-суспільника.

Тому на виховну працю в самих навіть дрібницях відразу же звернено увагу.

Праця всього старшинського складу школи починалася з менту, коли сурма будила юнаків. Доглядалося: як вмиваються, як вдягаються, як пють чай, потім по військових вправах та працею в клясах, йшли старшини до обіду разом з юнацтвом, даючи „ради“, як треба поводитися за їжою тощо, також в клясах часто були присутні разом із лектором, особливо коли той був цивільний, також старшини, щоби і там дати, коли треба, належні вказівки. Також на вулицях ідучи з юнаками в товаристві, обовязувалися старшини давати необхідні поради.

Щоби дати юнацтву певність в поведінці між суспільністю, зокрема міською, використовувала школа те українське життя, що буйно почало розвиватися у Житомирі, де заклалося чимало нових і активізувалися давніші просвітні, культурні і т. і. товариства. Де було лишень можливо, приймало юнацтво, разом з призначеними старшинами школи, жваву участь, при чому старшинам ставилося в обовязок, звичайно вже після, дома, в школі, й лише у формі поради давати вказівки про хиби в поведінці.

Пор. Михайло Смаль, родом з Полтавщини, комендант кулеметної сотні на І. панц. потягу „Стрільця“ від 3.І.—24.V. 1919 р. Під Озерянами поміж Дубном і Здолбуновом під час загибелі панцирника одрізало йому обі ноги вище колін і він тяжко ранений дістався в полон до большевиків, де кулею в серце позбавив себе життя. Мав 32 роки.

Така чинність школи спричинилася до того, що скоро стало майже традицією, що ніодна імпреза українського національного характеру не проходила без юнацтва, яке стало також постійним гостем всіх українських вечірок.

Завдяки таким виховним заходам школи юнаки з селянських хлопців швидко стали повними віри в себе й придбавши популярність між українським громадянством м. Житомира, сами виросли в своїх очах та зміцнилися у певности про своє завдання української старшини.

Поруч з виховою суспільно громадською йшла військова підготовка, у якій теж довелося відхилитися від попереднє принятих на території Росії норм німецько-московського вишколу, проти якого даремно боролися кращі російські представники, як Суворов та „малоросійські", як Драгоміров.

Механізуюча муштра мусіла відійти на далекий плян, бо вона могла б мати ще таке сяке значіння лише в усталених відносинах життя з міцною державною екзекутивою, чи екзекутивою традиції, або ж при довгому терміні механізації людини, а ми мали зовсім іншу ситуацію: революційний здвиг й творення нових відносин при відсутности міцної загально державної екзекутиви й Біг зна яким, скорше коротким, часом перед собою.

Отже муштру треба було замінити свідомістю необхідности та бажаної доцільности виконання чинів, додержання певних норм.

Не можуть допомогти в таких обставинах й норми французько-республиканської системи військового вишколу та виховання, бо й там велику ролю відіграє державна екзекутива, а головно традиція ставлення до армії з боку суспільства, а ще більше традиції самої армії. У нас нічого того не було, навпаки впливи антимілітаризму російської інтелігенції, толстовства й противоєнної пропаганди, партійної та безпартійної, примушували думати про оборону проти впливів суспільного оточення а не про його традиційну допомогу.

Пішли отже й при військовій підготовці власними шляхами.

Мусиш вміти володіти зброєю, тому що це забезпечить осягнення тої мети й тих завдань, для яких ти добровільно пішов до школи, а щоби нею добре володіти, мусиш з нею освоїтися так, щоби вона була тобі такою звичною, як звичним є знаряддя хліборобові, робітникові, ремісникові, а це осягається такими й такими вправами, які порядно робити мусиш. Військова чинність у житті народу значить значно більше як чинність в праці в майстерні, на полі, бо від тої чинности часом залежить ціле життя народу, а не одиниць, як у звичайній праці, тому, коли мусиш знати, як коло звичайної праці ходити, мусиш це краще знати, як коло військової праці ходити, а на те з досвіду віків і війн є правила та способи, але застосовується їх неоднаково, як в іншій праці, а в залежности від кожних обставин. Правда, й у хліборобстві багато від погоди залежить, а тут від маси причин. Як, що і коли, цього старшини вивчать, а ви розуміти мусите й уважно працювати. Все швидко робити, бо від часу життя в бою залежить. Хочеш бути майстром, знати мусиш все, що робітникові слід і т. д.

Ця система була незвичною великій більшости старшин кадрового складу школи, що виховувалася в дусі „малчать й не разсуждать", й лише вперта акція тої невеликої ґрупи, що пройшла вже горнило революції й твору „нової карности" Слобідських гайдамаків, Гордієнківців, Богданівців, Полуботківців, та легке, наочне сприймання цеї „нової карности" юнацькою масою, допомогло тому, що ця наша система принялася.

Довелося й у техніці вишколу піти іншими шляхами, відкинути шліфовання деталів, вчити відразу те, що конче в бою потрібне; вважалося кращим, щоб юнак не вмів салютувати, а вмів у бою стріляти, але диво дивне, юнацтво само тягнулося в зовнішню муштру, само стреміло до дотримання зовнішнього муштрового вигляду.

Творили й традицію, навязуючи до подій з перед 300 літ, новітні чини УСС, Запорожців, Сірих, СС й т. д. Старшинам ще перед навчанням викладали програму української традиції, для якої не було нічого опрацьовано, яку доводилося імпровізувати й, будемо щирими, імпровізувати самим не докладно знаючи.

Також довелося творити власну систему навчання в клясах, бо доводилося всім, рішуче всім, доповнювати загальну освіту; всім: предметами українознавства, більшости — математикою й ґеографією, бо впливали й військово-революційні часи, коли вчилося по школах недобре, й те, що „Великая Русь" вивчилась вся недосконало, а нам треба було знати, але досконало Україну, а то з військовим до всього підходом. Однако доповнюючи загальну освіту, найнеобхіднішим для свідомого старшини, треба було памятати про освіту теоретично військову, яка часом не могла поступати без галузей горожанської освіти, отже чимало було клопотів двом нашим „інспекторам клясів": військовому й цивільному, щоби налагодити так проґраму, щоби один одному допомагав.

Ще була одна властивість навчання: раз що тижня збірався весь персонал школи й не лише відбував конференцію, але й слухав лекції з того, чого він і сам у більшости не знав, з методики „революційної вихови" й українознавства. Перша методика, це були власне не лекції а обговорення всіми, як і що далі робити.

Якби то не було ,але праця в школі пішла великим темпом і в цій праці горіли всі, й кадровий й змінний склад школи.

Ця праця могла би дати швидко реальні наслідки, але повна її програма не була закінчена в стінах Семинарії, а в обставинах більш тяжких й незвичайних, бо школа попала на бойову лінію фронту.

Дозволимо собі виписати для наших читачів щиро й просто замітки про ті обставини, як то сталося, хай нікого вони не образять, лише дадуть малюнок тих тяжких й несталих часів.

VII. ШКОЛА НА ФРОНТ.

„Його величність випадок", казав пруський король Фридрих, знизуючи безрадно плечима; „раз випадок, другий раз випадок, колись і уміння", казав російський полководець Суворов, а Наполеон

казав, що „не можна більше як $^1/_3$ подій залишати випадкові, решта мусить бути розрахунок".

Це сказавши перейдемо до наших подій. Школа вчилася, а вогняна смуга боротьби за українську Державу повільно, але невблагано посувалася на захід; вже перестав „апарат Юза" вистукувати накази від Головної Шкільної Управи з Києва; на двірці в Житомирі зявилися ешелони господарських частин наперед Північної, далі Волинської ґрупи армії УНР, нарешті прийшов туди штаб і вже звичайний телеґраф з Бердичева приніс Школі наказ від полк. Сальського, який повідомлював, що Уряд відходить до Рівного, а Школі треба перейти до Винниці, а потім відповідно до обставин, чи то до Камянця, чи то до Староконстантинова чи нарешті на територію Галичини; взагалі команді школи ставиться в обовязок подбати про скорше закінчення першого випуску конче необхідних для армії старшин.

Не гаючись довго почали підготову. Знайшли декількох ешелонів, навантажили до них все, з такими зусиллями зібране майно школи, підготовили вози для життя юнаків, персоналу й навіть для можности провадити виклади, бо хто зна, скільки доведеться бути на колесах; зробили все, що вимагав розрахунок, включно до усталення з залізницями часу відходу ешелонів, але прийшов — випадок, маленький, неважний, що перевернув усе. До школи „приблудила" орхестра, одна з тих, що залишилися від російських частин й самотужки, даючи „концерти" перебивалася крізь життя. Вона підпорядкувалася школі, бо там „був порядок" й рахувалася у нас як „вільнонаємна". От з цею орхестрою на чолі вимаширувала школа до готових вже ешелонів-потягів, щоб їхати в нове місце для закінчення вишколу. Ішли струнко, чисто вдягнуті ряди юнацтва; дехто щоправда чи не вперше держав рушницю, бо поповнення ще підходили, не мали ще коней для двох гармат, не мали коней й возів для кулеметів, ані вивченої обслуги, гарматний відділ теж був лише на папері, а кіннотний відділ ще не приладнав сідел на шестеро коней.

Пилип Гайда, пор. У. Г. А. (Переходовий Відділ І. Корп.) Командант 3 Куріня 4-го полку С. С. Учасник повстанчої ґрупи от. Волинця.

Курінь школи став перед возами коло двірця й починав вантажитися, коли зі штабу ґрупи прийшов якийсь старшина, подивився, що це за музика грає й здивовано пройшов повз струнких лав школи.

За хвильку прийшов „адютант отамана ґрупи" й грізно закликав мене негайно зголоситися до пана отамана.

Я пішов у супроводі адютанта до возу 3-ої кляси, де зустрів знайомого ще з Лубень, з 12 української дивізії за гетьмана, сот. Щербаківського, який, поки я чекав, а чекав таки порядно на приняття, пошепки поінформував мене, що в штабі не все гаразд, що начальником-„отаманом" штабу є полк. Васільов, що був раніше у Арно, й якого „зареквірував" отаман ґрупи, а який властиво хто-зна що робить (до речі скінчив карієру у ґен. Юденіча у „добровольческій" армії), що „отаман" ґрупи здається в стратеґії й військових справах не теє й т. д.

Телефонічний відділ 2-ої Галицької Української Бриґади з дня 28. грудня 1919 р. в селі Строїнцях Ямпільського повіту на Поділлі.

Нарешті принятий. Невеличкого росту людина з упертим виразом обличчя й вимовою, що зраджувала походження з Наддністрянщини, без всяких відзнак на сірій салдатській шинелі, яку перетягає старшинський пояс з пістолею, а коло нього, теж без відзнак, типовий російський старшина, який на український лад калічить московську мову.

— Розказую вирушити негайно на фронт — категорично каже „отаман“ — належні приписи одержите від начальника штабу.

Витягаю офіційне доручення Головної Шкільної Управи з наказом евакуувати школу для продовження навчання до Винниці, а зглядно далі, але у відповідь дістаю різко:

— Запільна глупота! негайно на фронт, невиконання наказу потягне консеквенції! — це отаман: — Стидно, трусіть афіцеру — це начальник штабу.

Спокійненько докладаю, що я маю інший наказ, невиконання якого теж тягне за собою для мене консеквенції, а горячому начальнику штабу в досить різькій формі зауважую, що про „трусість“ нема чого й балакати, бо у колишнього командіра Гордієнківців таке почуття не може бути дуже розвинене, бо не доводилося виконувати таких маршів, як ось у Арно.

Після такого „обміну думок“ прийшли до необхідности запитати вищу інстанцію й почалося: Начальник Головної Шкільної Управи настоює відправу Школи до Винниці, отаман фронту СС передачу школи на фронт, Військовий Міністр не знає як, а потяги з дорогим майном, а ще з більше дорогим персональним складом безчинно стоять на торах, бо команда ґрупи не дозволяє виїхати навіть науковим книжкам, приладдям, запасам й науковому персоналові школи: „щоби не втікла решта школи“.

Нарешті ввечорі (а почалося в 10 рано) вирішено долю школи, бо Головний Отаман вже звідкись з Шепетівки, куди щойно переїхав Уряд, наказав передати все боєздатне школи на фронт, а решту евакуувати.

Що ж робити, хоч теж неясний наказ, але наказ. Отаман ґрупи переказав через начальника штабу, що я можу просто передати всіх обучених юнаків та боєздатних старшин в 2-ий Залізничий полк, а сам з „кадром“ (з чим?!) виїхати. Не знаю, чи то була думка Отамана чи просто спроба розкласти школу від „попутчика“ протибольшевицького москаля. Звичайно, я на це не згодився, а погодився лише виступити на фронт з найбільше готовими юнаками, а решту школи, головно адміністративно науковий персонал вислати в запілля.

Нашвидку готуємо „бойовий відділ школи“: всіх пішаків крім цілком необученої 4-ої сотні, що йде як прикриття адміністративної частини, яка формує два потяги з майном й персоналом. Команду приймає помішник Начальника Школи, а заступником його полк. Фрост — господар, озброюємо всіх лекторів, що згодилися виїхати, а дехто з них, що викладають суто-бойові дисціпліни, як тактику, фортифікацію, теорію стріляння, залишаються при бойовому відділі вчити далі, залишається ще й якийсь цивільний, шкода, втратилося його прізвище, що викладав українську історію, каже „піду робити з юнацтвом історію далі“. Гармати без коней мають їхати, кінний відділ з кіньми та без коней в бойовий відділ.

Адміністративній частині школи наказано відходити на Винницю, Староконстантинів, Ланову—Вишнівець, збіраючи поповнення для школи. Де зможе, стати — продовжувати навчання. Три розїзди йдуть по тим волостям, звідки ще не прибули наші старшини, що виїхали за поповненням, з наказом всі поповнення скермовувати через Шепетівку та Рівне на шлях адміністративної частини школи, яка в цих двох місяцях мала залишити на пошті вказівки, по всім поштам послано повідомлення про перехід школи й про пункти звязку через Рівне—Шепетівку.

Цілком вже темніло, коли бойовий відділ вирушив на приказ команди 2-го Залізничого полку в „розпорядження командіра 2-го куреня цього полку“. Таким робом, завдяки ясному розумінню значіння юнацької школи, коло 240 юнаків на чолі з кадровим полковником ґенштабу, при трьох кадрових, високо-кваліфікованих полковниках й підполковниках й 15 кваліфікованих кадрових старшинах — поступає у розпорядження команданта куреня пішого полку. Випадок?

Те, що апарат школи, який вдалося великими зусиллями та енерґією налагодити, той апарат, що міг що 6 місяців (при прискореному терміні) давати народжуючійся Українській Армії своїх 200—300 хоч і слабо підготованих старшин, що могли обслужити 4—6 тисяч нових комплетувань, цей апарат розірвано, унеможливлюючи працю, щоби дістати 240 слабо вивчених стрільців; випадок?

Можливо була така конечність, яка виправдувала такі заходи, з дальшого побачимо, чи була, а зараз забіжимо трохи вперед, та скажемо, що сталося з „адміністративною частиною“ школи, щоби не порушати дальшого викладу.

Потяги з „адміністративною частиною“ школи по виході „бойової“ на фронт ще два дні стояли на стації, задержані розпорядженням штабу ґрупи; хоч були цілком готові до відїзду. Штаб ґрупи наказав звантажити гарматний відділ, без коней й з погано вивченим складом і відіслав його до помешкань, обіцявши дати коней, далі побачимо, як обіцянку виконано. З відділом залишилося ще 3-х висококваліфікованих старшин й 40 юнаків з середньою переважно освітою; далі звантажено музику — 15 люда „вільнонаємних“ й приділено до штабу ґрупи. Не помогли жадні інтервенції ані помішника школи ані Начальника з фронту й ешелони школи мусіли пропускати потяги з ріжноманітним майном запільних установ колишнього „Осадного корпусу“, що чомусь маневрували через Коростень на Бердичів, і в яких їхало... чого не їхало! Нарешті випущено й школу, але пізно; в Бердичеві проскочив, й то під вогнем, лише один ешелон, а другий заатакували червоні москалі, що переслідували відходячу ґрупу СС-ів. Не дивлячись на спробу з боєм пробитися хоч назад до Житомира, при якій загинув Начальник господарської частини, вчений інтендант полк. Фрост, довелося все майно цього потягу покинути на грабунок, а забезпечуючи цей ешелон юнацтво, разом із частиною лекторів пішки пробилося до Житомира. В тому ешелоні, що про-

скочив, виїхав помішник начальника школи, але не міг вже проїхати на Винницю, лише в бік Рівного, де в Здолбунові зібрав частину укомплектувань й провадив з ними, яку міг, муштру та охороняв Уряд, що там був.

Так стався останній випадок, руйнації Школи, але залишилася „бойова частина", тепер збільшена, до якої приєднались всі ці лектори, що збройно пробились з Бердичева й склали „Науковий відділ", що разом із тим був охороною обозу Школи.

Ось так низкою „випадків", створених неорганізованою волею поза межами школи, визначилась дальша організація школи: в „бойовій частині" були 4 сотні у складі коло 300 юнацтва, при 25-ти старшинах, гарматній відділ 40 юнаків при 3-х старшинах й двох гарматах, відділ майже не вивчений, кінний відділ 10-верхівців при одному старшині, науковий відділ де-скілька старшин й цивільних лекторів під орудою „военного" інспектора клясів, що разом з орхестрою, що самочинно „відкомандирувалася" від штабу групи, склав охорону обозу. Прорвались до Рівного: бухальтерія, канцелярія, цивільний інспектор клясів, два лектори й кулеметний відділ, що не мав ні коней, ні готових до бою кулеметів ні хоч трохи вивчених юнаків, але який за час перебування в Здолбунові цілком підготовився й у складі 4-х кулеметів приєднавсь до школи в Рівному, а перші два місяці своїх бойових мандрів школа не мала своїх кулеметів.

Треба зазначити, що з юнаків „бойового відділу" чимало було таких, що тримали рушницю не більше як тиждень, а ті що йшли на Бердичів поперше стріляли, відстрілюючись від червоних москалів.

Так почались бойові чини й бойове навчання школи, про яке далі.

Ґрупа стрільців з У. Г. А. і С. С.
Сидять зліва: † Михайло Шевчук. Степан Смакоус. Стоять зліва: Дмитро Фещук, Ілько Гевчук. Всі з Городниці, пов. Скалат.

VIII. БОЙОВА ЧИННІСТЬ ТА БОЙОВА НАУКА В ШКОЛІ.

Поки точилися події з ешелонами школи, про які вже написано, бойовий відділ вимашерував до розпорядження команданта курення 2-го Залізничого полку.

В цілковитій темряві, по поганій доріжці, вкритій таючим снігом підходили до села Левкова, що лежить у лісовій смузі на схід від Житомира. Попереду вислані верхівці, повернули з пішими Залізничого полку, які зявилися як „квартірєри", що їх надіслав командант куреня назустріч школі. Пішаки розібрали сотні школи та вели їх по хатах, а команданта школи до команди куреня. Відразу відчувся порядок та якась рука, що знає, що треба робити.

У напівтемній хатині, де блимає нафтова лямпочка, зявляюся зі звичною формулою середнього росту людині, з типовим селянським розумним обличчам.

— А ми ж знайомі, пане полковнику, — каже мені командант куреня, я був поверхсроковим підстаршиною в російському Козловському полку, коли ви були штабовим (булавним) старшиною в штабі корпусу.

— Дуже приємно — кажу я — а зокрема приємно бачити, що в вас все в порядку, коли посуджувати по зустрічі школи.

Почали розмовляти про дальші чини; ніяковіє моє нове „начальство", й все хоче, щоби я за нього рішав, але коли нарешті висловив не наказ, а свої бажання про чини школи, побачив я, що маю до діла з людиною, що глибоко військове діло розуміє, вивчивши його практично в огні боїв і революції, та розуміє, що інколи завдання, що йому дають з гори — тяжкі до виконання: „ось бачите й тепер, наказано аж до Скоморохів дотягнутися, а це ж 15 верстов! й то все тому, що мають якісь відомости в ґрупі, що там якісь ворожі відділи, але коли б вони були, то вже й стація в Житомирі була би ними загрожена, а того нема!"

На ранок тягнемось на південь в хутори коло Скоморохів, під прямим кутом до свого попереднього маршу, й мимоволі питаємо: „чому не просто з Житомира туди". (Далі буде).

Мій памятний день 18. березня 1918 р.

Спомин.

Написав: *Іван Барабаш.*

Підчас наших визвольних змагань належав я до третьої сотні, девятого куреня, четвертої Золочівської бригади. Дня 18 березня 1919 року в годині 3-ій досвіта, вийшли ми з Ясниськ, де ночували, та пустились в напрямі Зелева, де за пару хвилин прийшли. Як почали входити в село, дався чути тихий наказ від команди, щоб стати на вулиці, нікуди не розходитись і не робити гамору, бо близько фронт і за пару хвилин будемо наступати. Старшини і підстаршини ходили поміж своїх хлопців.

Ніч була морозна, ясна та тиха, лише десь за селом зрідка затріскотів скоростріл, денеде залаяла собака. Селяни перестрашені виглядали із своїх загород. Незабаром почули наказ, який передавали одні другим, „гусаком вперед". Ми почали посуватись густим шнурком на край села. Лиш минули хати, побачили ми перед собою малу річку. Перебравшись тихо через міст, за річкою розсипались в розстрільну і почали посуватися вперед. Поволі почало дніти і ми побачили перед собою великий горб, котрий з лівої сторони був полем, а з правої був ліс. На цім горбі завважали ми ворожі окопи.

Ворог видно не сподівався нічого, бо ми спокійно підсунулись під його лінію. Нараз з окопів засипано нас крісовими сальвами. Ми почали відповідати. Наскок був такий наглий, що ворог почав утікати. Ми перейшли горб, зайняли Козичі і подались на Рясну. Наступ ішов, як має бути, та нараз почули з правого боку майже нам на заді, крісову стрілянину і голосне гура. Між нашими стрільцями повстала паніка, так що годі було кого вговорити. Ворог почав на нас випадати з Рясни цілими купами, та ми привитали його оловяним горохом. А тут годі втриматися, так легко здобулось клаптик землі і шкода його назад віддати. З великим жалем почали ми відступати, бо боялися окрилення. Сталось це в той спосіб, що наше ліве крило фронту пішло вперід, а праве сиділо собі спокійно. Між ними зістався великий простір незабезпечений нічим. Ворог в якийсь спосіб це звітрив і використав цей момент. Цей відступ коштував нас дорого. Бо коли ворог дістався на згаданий горб, у свої становища, а нас зігнав на рівний луг під Зелевом, то косив немов косою. Хто знає, чи не був би пішов до протинаступу, лише перешкодили йому наші скоростріли, що ми повисаджували їх на дахи з Зелеві і наша артилерія, котра почала острілювати ворожі становища, сам не знаю з котрої сторони.

Підчас наступу був я в першій розстрільній, опісля як почали відступати, належав до тих, що крили зади і здержували ворога. Як злетів я з горба на дорогу, що іде просто до Зелева, дістав одну кулю в лівий бік, вище клуба, другу дістав у праву ногу понижче коліна, так що переломала кість. Я впав на місці. Командант моєї чети хорунжий Боднар взяв мене за руку і стягнув з дороги в рів. Бо по цій дорозі страшно пороли кулі.

Всі наші недобитки стягнулись до Зелева, де перед селом отворили фронт. Ворог здержався у своїх окопах. Було це вже коло години осьмої рано. Наші ранені лишились під Божою опікою на побоєвищі аж до пізного вечера. Цілий день ніякі санітарі не показувались між нас, бо це було між фронтом. До цього через весь час була стрілянина, що не мож було голови показати з рова. В рові була замерзла вода, та під мною від тепла проломався тонкий ледок і вода почала поволеньки мене обливати, та вимішана з моєю кровю, що текла з ран, плила мені вже до уст. Приходилось топитись у власній крові. Як я побачив, що це не жарт, підвівся насилу серед страшного болю, взяв свій кріс і положив поперек рова та спер на нього шию, щоб не залятись.

Так я провів цей памятний день 18. березня 1919. року.

Вечорі почали наші лапайдухи лазити по побоєвищі, наткнулись на мене. Напів живого, мокрого і перемерзлого положили мене на ноші та принесли до хати в Зелеві, де лежало більше таких як я. В цім

Ст. десятник У. Г. А. Михайло Бонк, ранений 1919 р., теперішний український інвалід з с. Курник, Тернопіль.

товаристві, серед страшних криків та стогонів, перележав я до півночі. Там перший раз дістав перевязку. Опісля заїхали підводи та почали забирати ранених, відвезли і мене до Лозини, поправили перевязку, змінили підводи і просто до Жовкви. Дорогою було хоч гинь. Хто в житті таке переходив, то знає як смачно тяжкораненому їхати на простім возі, по груді під час морозу. Але чоловік твердіший від сталі, то все видержав.

По приїзді до Жовкви, другого дня, стратив я притомність. Бо окрім ран дістав ще запалення легенів з перестуди. До памяти прийшов в Камінці Струміловій по 18 днях. Мною опікувалася сестра Василянка, лиш не знаю її прізвища. По якімсь часі відвезли нас більше до Стоянова, де нас захопив відворот. Як було пізніше, не потреба і згадувати, одно лише дивуюсь, як я ще сьогодні живу.

Заява

Перед кількома місяцями появилися на сторінках нашої краєвої преси статі на тему „Чортківської Офензиви", між ними одна пана проф. Микетея, в котрій автор приписав виключно мені і от. Льонерові її ініціятиву.

Короткий хід подій, як він залишився у моїй памяті, представляється ось як:

В днях як Начальна Команда У. Г. А. опинилася в Товстім, зголосився до мене як Шефа Штабармії чоловік з докладом, що він в дорозі з Тернополя, через Теребовлю аж до наших позицій не стрінув ні одного ворожого стрільця. Після того ворог мабуть припинив офензиву, а наша армія стративши звязок продовжувала відступ без ворожого напору. Обговоривши з от. Льорнером цю нову таку важну ситуацію, видав я негайно телефоном до Корпусних Команд відомий приказ; котрого дня це було, і чи цей мною виданий приказ був за докладом, чи без докладу у Ком. Армії ген. О. Павленка, не пригадую собі. Цей мій останній приказ був одночасно пращальним закликом до армії, тому що в той саме час стан мого здоровля так погіршився, що я рад не рад носився з думками уступити зі становища Шефа Штабу Армії. Другого дня раннім ранком обігав я ще корпусні команди, щоб їх поінформувати про стан Армії.

Котрого дня я остаточно залишив Н. Кмду і передав обовязки Шефові Штабу Армії Льобковіцові, не можу заподати; в обрібці пляну і приказу до Чортківської офензиви ні я, ні от. Льорнер не брали участи. Як я опісля довідався, вийшли всі відносні прикази зпід пера ген. О. Павленка, тим самим за його ініціятивою. Про це згадував я вже раз в одному з моїх споминів. Не маю найменшої претенсії бути ініціятором Чортківської Офензиви; мій приказ мав лиш бути висловом моїх найглибших душевних бажань.

При кінці най мені буде дозволеним висловити просьбу, спори на теми того роду як Чортківська офензива не оголошувати на сторінках преси, а радше передати відповідні реферати центрові, котрий занимається опрацьованням споминів.

Віктор Курманович,
ґенерал.

Баден к. Відня, **10. IX. 1936.**

РЕЦЕНЗІЇ

НОВА ПОВІСТЬ ІЗ ЧАСІВ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ.

Олесь Бабій: **Дві сестри.** (Повість). Видавництво „Сад" — ч. 1. Львів , 1936.

„Непривітний, зимовий вечір. Холодний північний вітер котить важкі оловяні хмари, що застелюють землю, ліси, поля й дороги густим, вогким снігом. Вечір студений, понурий, один із тих вечорів, коли, як то кажуть, жаль і собаку вигнати з хати. Та доля вояка революційної армії нераз гірша, як доля собак. Вояка ніхто не щадить, не жалує, тому, хоч зимно, мрячно, хоч вітри метуть снігами, хоч мороз і дихнути не дає, ми дістали наказ покинути наші теплі спокійні кватири в селі, в околиці Одеси й відмашерували аж до далекого містечка Баштанич... в окрузі Баштанич появилися повстанчі, чи радше бандитські ватаги, які непокоїли населення й завданням моєї сотні було їх зліквідувати й захистити від них спокійні села. Дивність того наказу була ось в чім: Видала його Команда Куріня УГА, яка, ратуючи себе від загибелі, злучила свої сили з червоною армією, а ті бандитські ватаги то були нічого іншого, тільки червоні партизани, які повстали були проти влади Денікіна і тепер, прогнавши денікінців за море, виявили своє справжнє обличчя звичайних грабіжників і бандитів. Команда більшовицьких сил вважала ці частини своїми й толерувала їх, але команда гал. куріня не могла спокійно дивитись на злочини тих партизантських ватаг і вислала м е н е з сотнею, завести лад у Баштаничах".

Так зачинається повість Бабія. Тут приходить зразу вияснення ситуації (де ми находимося) і гарний зразок оповідного стилю. Тому читач відразу заінтересований тим, що буде далі. Тільки бере його неспокій, чому повість, яка відразу згадує про періпетії наших змагань 1919 і 1920 рр., коли наша армія „рятуючи себе від загибелі, злучила свої сили з червоною армією" — чому ця повість має наголовок: „Дві сестри"... Тому читач не кидає книжки, а хоче душком пройти її до кінця... а бодай до половини. А коли це сталося, чи-

тач мусить себе спитати: Що властиво хотів дати автор: малюнок цих наших воєнних періпетій, коли наша армія загибала в чотирокутнику смерти, чи душевні переживання двох дівчат-сестер: Тані й Олі й героя повісти галицького старшини, довкола якого, наче сателіти вються в дивних любовних судорогах вони обі. Тому читач вертається таки до заголовку повісти й шукає в ній фабули й ідеї:

Старшина з якимсь відділом опинився перед манастирем, „що стояв на високім узгірю, за яким бовванів темний ліс“ недалеко Чорного моря. І тут зачинається властива акція. Манастир зачинений. Але коли монахині почули, що це українські вояки, впустили їх. Автор не каже вже нічого більше про ту галицьку частину. Тепер запізнається він з монахинею Танею. Вона вже не молода. В манастир пішла молоденькою дівчиною. (Родом з Одеси). Батько був російським урядовцем. Він скоро помер, за ним мати. Таня лишилася на ласці людей. По нещасливій любові пішла в манастир, але саме в революцію втратила душевну рівновагу й стала сумніватися в Бога. Революція зруйнувала не лиш держави, але й її віру. Вона почала навіть схилятися до большевицького матеріялізму. Тому рішила покинути манастир. На її просьбу забирає її четар до Одеси — але там пізнає її сестру, десять літ від неї молодшу танцюристку, Олю. Таня скоро забуває про манастир і стає большевичкою, а четар буває в них у хаті частим гостем. Причиною цього є гарна, веселенька Оля, яка „хватає життя“ пригорщами й не думає про завтра. Але ж вони обі люблять четаря безпамятно. Четар залюбився в молоденькій Олі — також безпамятно. Таня з зависти видає його в руки „Чека“. Одеська „Чрезвичайка“ містилась на Мразлівській вулиці. Що ночі розстрілювали людей. Тут четар захворів. Судила його проскурівська жидівка, але помилувала, бо повірила, що він в часі погрому у Проскурові боронив жидів. Вкінці дістався до шпиталю — а відти врятувала його перебрана за сестру вірна Оля. В Балті стояла Начальна Команда „Червоної“ Галицької Армії. Четар був у однострою небіжчика старшини Яґенчука з його документами, а Оля з документами сестри-жалібниці. Поїхали на фронт. Напруження зростало і вкінці наступив перехід на сторону Петлюри, що йшов з поляками. Але Оля згубилася. Аж по десятьох літах здибав четар у львівськім парку монахиню — це була Оля. Вона розповідала йому, що найшла в манастирі своє правдиве щастя, бо пізнала суєту світа. Розповіла йому також, що має листи від сестри, яка стала комуністкою. Попрощалася з ним на віки перед брамою манастиря, куди її відпровадив. На цьому очевидно кінчиться.

Треба признати, що це перша повість із тієї доби. Поминувши саму фабулу, находимо тут чимало картин, ремінісценцій із часів побуту нашої армії за Збручем тай бачимо кілька типів, які живцем пригадують кожному неодно, хто там був і все те переживав. Бачимо тут і всяких „партизанів“ і чекістів і галицьких старшин та стрільців, бачимо траґізм положення страдницької геройчної армії і тифи і черезвичайку. Нагадується Денікін і вся та суматоха, що не дала відітхнути стрільцям і розїдала армію фізично й морально. Але тут тільки заторкнена жива струна, це такби сказати в Бабія тільки тло, а головне ті часом дивачні сестри, що зміняють свої погляди нагло, можна би сказати без глибшої причини.

І чому саме йде одна з манастиря, а друга в манастир? Та це справа автора — тільки ті духові переміни надто слабо підготовані. Трохи неприродний той „рятунок“ із кіхтів черезвичайки, а вже переконування чекістки-жидівки про оборону евреїв у Проскурові таки буде найслабшим місцем цілої повісти. Стиль місцями має силу розмаху й певности, але не витримує рівної лінії. Можна дошукуватись тут многих недотягнень, якби хто хотів, можна не находити вподобання з дещо банальною історією з манастирем, можна закинути повісті взагалі „слабі місця“ — але треба признати, що це перша повість із чотирокутника смерти й тому вона має свою безперечну вартість і її будуть з захопленням читати не лише старші, але передусім молодь. Дай Боже, щоби в нас появилася повість із тієї доби, яка поставила би перед нами всю болючу леґенду, але в своїх муках величаву і справді геройчну. Vivat sequens!

Богдан Чорногор.

Знад Дніпра до Сени

Історичне оповідання про українську князівну Ганну Ярославну, королеву французів.

Написав: *Федір Дудко.*

(Продовження.)

Величезний храм був повен німої тиші й чорного сліпого мороку. Іноді спалахувала на дворі блискавка й крізь вузькі кратчасті вікна освітлювала посеред нього дві постаті: високого, з довгою сивою бородою монаха й стрункого юнака в блискучих луданних шатах, із блискучим, усипаним самоцвітами мечем при боці.

Митрополит обминув довгий ряд високих колюмн із білого мармору, що, немов привиди в білих саванах, стояли шпалірою в пітьмі, підвів юнака до аналою коло гробівців св. Ольги, княгині Ганни, князів Олега, Володимира й Ярополка й тихо сказав:

— Чадо моє! Не знаю, хто ти, й не питаю тебе про це. Знаю тільки одно, що тебе й світлу князівну нашу Ганну звязує тайна, в якій мені зараз маєш висповідатися. Але перш, ніж відкриєшся мені, хочу, щоб ти вислухав тих кілька слів, які я скажу тобі.

І почав говорити юнакові те, що якусь годину перед тим сказав князівні в її світлиці нагорі в княжому теремі.

Юнак непорушно стояв і в німій тиші слухав.

Але ось, коли Іляріон повідомив його, що вже звільнив від присяги й даної клятви князівну й хоче зробити те саме з ним, раптом сталося те, чого ніяк не сподівався митрополит.

З диким розпучливим криком, що луною розлігся навколо, юнак зробив у пітьмі якийсь різкий рух, і митрополит почув серед глухої тиші брязкіт, з яким він рвучко вихопив із піхви меч.

— То згинь же тут на місці за це, лихий колдуне! — крикнув юнак, кинувся на митрополита й ухопив його лівою рукою за рясу на грудях. — Але перш, ніж я забю тебе, ти скажеш, хто зрадив мене! Хто? Говори!

І сильною рукою потряс його.

— Маючи меч у руці, зовсім не тяжко зробити, те, що надумав ти, сину. Ось, маєш тут мої груди.

У вікнах церкви блиснуло й юнак побачив, як митрополит швидко розпахнув перед ним рясу.

— Але чи подумав ти, чадо моє, про те, що робиш це в святому місці й на людині, яка зовсім не хоче тобі зла?

Юнак раптом завмер на місці із занесеним над митрополичою головою блискучим мечем. Потім із брязкотом відкинув його від себе на камяні плити церкви, впав навколішки й, заломивши руки, простогнав із благанням:

— Прости мені, отче! Злий сатана заволодів мною й помутив мені розум. Прости й відпусти мені, владико, гріхи мої.

Митрополит поклав йому руку на голову, провів по ній долонею й покрив його епітрахилем.

І те, що почув він від юнака, схвилювало його до глибини душі.

Юнак признався, що він боярський син Славута, що був довгий час у Царгороді, де вчився в грецьких школах, що покохав князівну, що сьогодні вночі мав викрасти її з великокняжого терему й, за допомогою жидівських купців, утікти з нею до Греції. Тепер, коли князівна склала з себе клятву вірности йому, життя стратило всяку принаду для нього й він просить митрополита негайно постригти його в чорноризці. Все майно своє він віддає на манастир, в якому буде подвизатися. А коли митрополит не вволить його волю, він сьогодні вночі кинеться в Дніпро.

Митрополит прочитав молитву й розрішив юнака від гріха. Потім підніс його на ноги, поцілував у чоло й сказав:

— Тішуся дуже, сину мій, що ти смирив свою гордість. Але те святе діло, якому задумав присвятити себе, не для тебе, мій любий.

— Замір мій, владико, рішучий і безповоротний. Нема більше на світі місця для мене.

Митрополит лагідно заперечив:

— Ні, сину мій. Такі постанови не може людина робити в одну хвилю. Тяжка й гірка дорога, що вибираєш ти, й над тим треба добре подумати. Зробимо так. Ти підеш зараз до ігумена Юріївського манастиря й скажеш йому, що я післав тебе до нього. Перебудь там кілька днів у тяжкому пості й молитві, нікуди з манастиря не виходячи. А я сам по якомусь часі навідаюся до тебе й ми ще раз поговоримо про все. Іди з Богом, дитино моя, й зроби так, як я сказав тобі.

Він поцілував юнця, перехрестив його й разом із ним вийшов із церкви.

*

Митрополит був іще на півдорозі до княжого двору, коли раптом з боку Дніпра з шипінням і свистом підлетів високо в повітрі клуб вогню, освітив усе навколо яскравим світлом і, падаючи наділ, згас у пітьмі. За ним вилетів угору другий клуб, потім третій. На Дніпрі пускали привезений візантійськими цесаревичами з Царгороду грецький вогонь.

Великий князь Ярослав з усіма своїми гістьми вийшли з терему на терасу, щоб звідти подивитися на дивовижну вигадку високої грецької штуки.

Митрополит увійшов у терем, перейшов ряд порожніх, заставлених столами світлиць і тихо сів у кутику, задумливо підперши рукою голову. Ось радість і втіха у всіх людей навколо, а чи знає хто з них, яку болючу тугу переживають тепер два молоді серця, що вибрали собі хрестний шлях, щоб підпорядкувати себе загальному добру.

В хоромах було порожньо й тихо. Чути було, як

княжі гості на галеріях терему гучно викрикували слова подиву чудернацькій грецькій вигадці.

Раптом митрополит почув, як хтось, стримуючи скваплиму ходу, зупинився коло дверей. Він підніс голову й побачив перед собою великого князя.

— Отче, ти тут? — простягаючи до митрополита руки, втішено заговорив князь Ярослав. — А я всюди шукаю за тобою й ніхто мені сказати не вміє, де ти.

— Чим можу служити князеві? — спитав, устаючи з місця, митрополит.

Князь узяв його під руку й, ідучи поруч із ним, схвильовано заговорив:

— Маю, отче владико, новий клопіт. Донька моя Ганна тільки-но заявила мені, що заміж не йде й хоче постригтися в черниці.

Іляріон аж відхитнувся від князя, почувши цю несподівану вістку.

— Владико, — заговорив далі князь, — вимагай від мене всього, чого хочеш, але — дуже прошу тебе — поговори з нею й відхили її від цієї думки. Ти добре знаєш, що я не дуже стояв на тім, щоб видавати її заміж за франкського короля Генрика. Багато королевичів великих чужих держав домагалися її руки й уважали б за високу честь для себе мати її за дружину. Двері в мойому теремі не зачинялися за ріжними сватами. Хай вона скаже нам, кого вибирає собі — й ми ще маємо час відмовити франкам. Правда, через шлюб із Генриком наша держава набула б великого впливу на далекому Заході й тепер, коли посли з віном уже тут, нам не дуже б приємно було відсилати їх назад. Але ж — Боже: коли Ганна не хоче того, хай нам Генрик пробачить. Силувати дівчину ми не будемо. Знаєш також дуже добре, отче, що в справах посвяти Богові я не зупиняюся ні перед чим і йду слідами мого великого улюбленого родителя. Але-ж...

Митрополит зробив різкий рух і схвильовано перебив князя:

— Та ні, княже! Та про це навіть мови бути не може! Де князівна?

Князь Ярослав дружно поклав свою долоню на рукав митрополичої ряси й вдячно подивився в розумні Іляріонові очі.

— Зрозумій, владико, що...

— Я дуже добре все розумію, князю! — сказав твердо митрополит. — Як митрополит і голова церкви, я знаю й розумію одно: там, де є інтереси держави, там повинні бути й інтереси церкви. А щодо посвяти Богові, князю, то яка з посвят може бути вищою за ту, коли людина підпорядковує себе добру цілого людства в краю, добру цілої держави! Де князівна Ганна, князю?

Кидання грецького вогню саме скінчилося в цей час, й усі княжі гості почали шумно входити з тераси в світлиці терему.

— Боярине! — прикликав до себе великий князь Вишату. — Проведи зараз владику до князівни Ганки й залишиш його на самоті з нею.

Вдарили гуслі, загули бубни, й перервана в княжому теремі забава поновилася.

Великий князь Ярослав сидів серед гостей і нетерпляче поглядав на двері. Митрополита все не було. Князь почав уже непокоїтися, коли ось висока могутня постать Іляріона з довгою бородою нарешті показалася в дверях.

Князь швидко встав, підійшов до митрополита і запитав:

— Ну, й що, владико?

Іляріон тяжко відітхнув, подивився на великі блискучі перли важких колтів на великокняжих вухах[63]) і сказав:

— Князівна Ганна їде до Парижа. Одно, як конечну умову, ставить князівна — це те, князю, щоб я відпроваджував її до самої франкської столиці.

Князь Ярослав стояв якусь хвилину непорушно. Потім рвучко простягнув руку й приклав свою долоню до митрополичого ліктя.

— Маю надію, що владика не відмовить зробити мені цю послугу?

Іляріон подивився князеві в очі.

— Там, де інтерес держави, — сказав він, — там і я.

І, хвилинку помовчавши:

— Я дав згоду князівні не тільки товаришувати їй у подорожі до далекого краю, а навіть деякий час і побути там при ній. То ні трохи не зашкодить, князю, ні мені, ні інтересам нашої святої церкви.

— І державі! — додав швидко князь Ярослав і стиснув митрополитові руку. — Попрошу тебе завтра рано на нараду до себе, владико.

І, ще раз стиснувши Іляріонові руку, відійшов.

Митрополит озирнувся по світлиці, шукаючи очима за моським архиєпископом, коли раптом до нього швидко підступив стрункий норвезький принц Гаральд. Він низько схилив свою голову перед Іляріоном, заявив, що має до владики дуже велике прохання й попросив митрополита на пару слів таємної з ним розмови.

Митрополит відразу догадався, чого хоче від нього цей гарний юнак із довгими, ясними, обпоясаними золотим обручем кучерями, що спадали йому на срібнотканy туніку.

— Чим може старий смиренний монах допомогти такому молодому, на цілий світ знаному своєю відвагою витязеві[64]), як ти, любий королевичу? — спитав він, ласкаво всміхаючися до Гаральда.

— О, навіть дуже багато чим! — швидко відповів королевич. — Аби тільки захотів святий отець.

Митрополит узяв Гаральда під руку й пішов із ним на терасу. Проходячи попри групу молодих княжат, що увихалися коло жвавої, великої князівни Лизавети Ярославни, митрополит почув, як вона з голосним сміхом сказала княжатам, показуючи головою на Гаральда:

— Погляньте, наш славний Гаральд пішов благати владику митрополита, щоб він постриг його в ченці!

Гаральд із болючою досадою зсунув свої тонкі брови над гордим переніссям і повернув голову до митрополита.

---

[63]) В ті часи було в великій моді носити т. зв. „колти" (теперішні ковтки) у вухах. Носили їх і жінки, і чоловіки.

[64]) Лицареві.

— Чи чує владика, як ця пустотлива дівчина скрізь і на кожному кроці глузує з мене?

— Жартує, а не глузує! — поправив його митрополит. — Князівна має дуже веселу вдачу й любить своїми дотепами, як стрілами, закидати того, до кого має слабість у свойому серці.

— Добре мені жартує, владико! — обізвався Гаральд. — Ця дівчина погорджує мною![65]).

Митрополит подивився із співчуттям на милого симпатичного хлопчину, якого віддавна полюбив за його прямоту, щирість і відвагу, й йому захотілося чимось потішити королевича.

— Сину мій! — сказав він, доходячи до краю тераси над урвищем і повертаючися до Гаральда. — Я розумію, що насмішки боляче відчувати, особливо людям із такою гордою натурою, як ти. Але насмішки любої дівчини, королевичу, стерпіти, думаю, можна.

— Ах, владико! — трохи не крізь сльози проговорив Гаральд. — Про те, що я до нестями кохаю її — знають усі на світі. А ось чи здатна вона, ця дівчина, кохати когось — то велика загадка.

— Не тільки здатна покохати, а й кохає, сину мій. І не когось иншого, а саме тебе.

— О, ні! — з болем заперечив Гаральд. — Я зовсім не бачу того. І тому думаю, чи не ліпше було б мені зовсім перестати їздити сюди. Не можна стати милим тій людині, яка не хоче тебе!

— А звідки ти знаєш, королевичу, що не хоче? — спитав митрополит.

— Я бачу це.

— Погано бачиш, сину. Не в тім справа. Справа, бачиш, у тому, любий мій, що...

— Я знаю, в чому! — скрикнув королевич. — У тому, що Гаральд є тільки принц, що Гаральд — не володар. Хочеш, владико — і я завтра вже буду володарем! Моя рука сильна й моє серце не знає, що таке страх перед смертю. Але в мені, отче, є страх Божий. Хіба я не знаю, як Святополк-князь, брат теперішнього великого князя, заволодів київським столом? Той шлях, яким ішов Святополк — не для мене, владико: я — витязь. Але кажу тобі — Гаральд буде володарем. І я прошу тебе, отче, бо знаю, як багато значить твоє слово у великого князя: зроби так, щоб вона стала моєю. Я цілий світ готов перевернути догори ногами, аби тільки сталося це!

Гаральд подивився з тераси на Поділ, освітлений де-не-де слабими вогниками, й продовжував:

— Чи може хоче великий князь, щоб я викрав її? Повір мені, отче, — треба мені тільки захотіти цього й, як пильно княжа дружина не стерегла б його терем, Гаральд зробить це!

Митрополит неспокійно подивився на гарячого королевича й із страхом подумав:

— „Хто? Цей Гаральд? Ні, таки справді він може зробити це!“

І втопив очі в пітьму.

— „Але маєш! Не встиг хвилину перед цим позбутися одного клопоту, як є вже на голові инший! Може навіть більший, як той, із Ганною!“

Із темних, вкритих чорною безвістю лук за Дніпром, із нічної тиші, долітали сухі покрики деркачів і пітькання перепеличок.

Митрополит мовчки стояв і вслухувався в ці звуки.

А Гаральд дивився в цей час наділ, на нижнє місто, звідки, з густої пітьми, освітленої слабими вогниками, долітали якісь неясні звуки далекого людського крику.

— І що ж скаже мені на це владика митрополит? — нарешті, повернувши голову до Іляріона, спитав королевич.

Митрополит відірвав очі від лук і повернувся до Гаральда.

— Сину мій, ти знаєш, що я люблю тебе, ціню твою відвагу й завзяття і душею завжди з тобою. Але є причини, що примушують не дуже наглитися з тим, чого ти так домагаєшся. Адже обоє ви — і ти, і князівна Лизавета — занадто ще молоді. Помахай іще мечем своїм трохи по світах — то тобі не зашкодить, а тимчасом обоє ви підростете й там справа видніша буде.

— Ні, це не відповідь, владико! — скрикнув Гаральд і рвучко метнувся набік. — Я вояк і моя вояцька натура признає одно з двох: або — або. Або я дістану тепер князеву згоду, або віддіу зовсім, але залишу собі повну свободу рухів і чину.

Митрополит стояв, задумавшися.

А Гаральд пильно дивився на Подол, прислухувався до далеких невиразних криків і чекав.

— Ну, добре! — нарешті відповів Іляріон. — Я завтра поговорю про тебе з князем.

І, хитро зщуливши свої добродушні очі, запитав:

— Але ти викликав, здається, мене на якусь розмову, принце?

Гаральд блиснув очима.

— Владико, не кпи хоч ти з мене! Ти добре знаєш, що ні про що инше, крім того, що почув ти від мене, я не міг говорити.

Митрополит миттю зігнав усмішку з свого обличчя й поважно сказав:

— Не хвилюйся, сину. Я пообіцяв тобі, що завтра поговорю в твоїй справі з князем, і зроблю це.

І ступив до терему.

— Лишаєшся тут, принце, чи йдеш зі мною до хоромів? — спитав він.

Принц Гаральд лишився на терасі.

***

Перехилившися через барєру над кручею, Гаральд почав вглядатися в пітьму. Минуло кілька хвилин, і він виразно помітив велику юрбу народу, що з криками сунула Подолом з боку Вишгорода. В товпі миготіли червоні світла смолоскипів.

(Докінчення буде).

---

[65]) Скандинавські саги про Гаральда Сміливого оповідають, що підчас своїх сміливих подорожів по світі він склав пісню про князівну київську Лизавету з 16 строф. У кожній строфі пісні Гаральд оповідає про свої зухвалі пригоди, а кожну з них незмінно закінчує одними словами: „А руське дівча в золотій гривні (тобто князівна Лизавета) мною помітує“.

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

ГРИЦЬ КУРІЦА СОТ. У. Г. А.

Гриць Куріца, сотник У. Г. А. уродився 15. квітня 1887 р. в Настасові, селі тернопільського повіту в сімї селян. Гімназію скінчив в Тернополі, відзначаючися так в науці, як і працею в студентських організаціях і в культурно-освітних товариствах. По скінченню гімназії вписався на правничий виділ львівського університету, а одержавши дипльом, вступив на судейську практику в Тернополі. Тут застала його світова війна і він перейшов усі її гаразди від самого початку до кінця як фронтовий старшина. По розвалі австрійської держави Гриць Куріца вступає до Української Армії зразу як сотник Вісімнацятої Бригади, а після переходу за Збруч працює в штабі другого Корпусу. При переговорах з Денікіном був першим разом висланий як відпоручник ген. Тарнавського. Коли Г. А. перейшла до большевиків, сотн. Куріца найшовся в групі Удовиченка, а в часі повної ліквідації нашої армії переходить з групою Кравса через Карпати до Чехословаччини і разом з іншими якийсь час перебуває в таборі в Ліберці, сповняючи обовязки звязкового між табором і Диктатурою. Останні літа на еміграції перебув у Відні до 1924. р., а в тім році вертається до Рідного Краю. Не міг вже вернути до судейської служби, а що більше, мусів нострифікувати передвоєнні студії. В Тернополі укінчив адвокатську практику і в 1930 р. відкрив канцелярію в Микулинцях. Одначе довго не судилося йому працювати, бо вже 3 листопада 1935 р. ненадійно вмирає проживши всього 48 літ. Похований в Тернополі.

Сотн. Гр. Куріца лишив як старшина нашої армії в її учасників якнайкращу память доброго вояка і найкращого товариша. В. Й. П.!

ХОР. МИХАЙЛО ГАЛАНЬ.

Хор. Михайло Галань уродився дня 20. XI. 1896. року в Белзі.

До гімназії вступив в Перемишлі, де були два його брати; пок. Нестор (убитий 30. IX. 1914. в Яричеві під Львовом в бою з москалями) і пок. Мирон (помер на тиф 19. I. 1920. в Торканівці пов. Ольгопіль, на Придніпрянській Україні. — гл. „Літопис Червоної Калини“ ч. 9. з вересня 1934. р. стр. 22.). По скінченню II. кл. разом з братами переноситься до Академічної гімназії у Львові і тут кінчить V. кл.

Вибухла світова війна. На службу в австрійській армії стає разом з братом Мироном після відвороту москалів з Белза в червні 1915. року, де його батько був управителем 6-ти клясової народньої школи. Служив в 36. полку і з ним був на італійськім фронті до травня 1918. опісля перенесли його до кадри в Драготуш на Моравії.

Листопадовий переворот застає його в Белзі, дома на відпустці, де приготовлявся до іспиту з VIII кл. і матури (VI. кл. здав в 1917 р. у Відні, VII. в 1918., в Станиславові).

1. листопада, рано разом з пок. чет. Воробієм з Переяслава (гл. „Літопис Червоної Калини“. ч. 7—8. з липня—серпня 1935. р. ст. 23), пок. бул. старш. дес. Аєрсом з Виткова, бул. старш. дес. Гарахом Мих. з Безла — ідуть від села до села та збирають бувших вояків австрійської армії, що були в той час на відпустках, і тих, що таки втекли з війська і при їх допомозі в Белзі перебирають владу та кілька днів на залізничім двірці розброюють вертаючі зі сходу транспорти війська.

Тих кілька старшин, підстаршин та стрільців фактично стало завязком „Запасного Коша“ в Белзі, що, в лютні 1919, підчас реорганізації УГА в бригади та корпуси, створив III. курінь 5. сокальської бригади.

М. Галань деякий час служив у „Запаснім Коші“ в Белзі, де був цензором на почті. Опісля був перенесений до Сокаля, де служив на панцирнім поїзді. Причиною його перенесення було те, що сповняючи точно на нього наложені обовязки — видко — успішно паралізував підпольну роботу ворога, бо грозили йому смертю. В перших днях березня 1919. р. був призначений до старшинської школи в Золочеві. З тоюж школою брав участь в боях з большевиками на Волині весною 1919. р.

Після переходу УГА за Збруч, по скінченню старшинської школи вже не вертає до 5. сокальської бригади, лише остає в золочівській бригаді, на панцирнику.

Хор. М. Галань з УГА переходить її тернистий шлях, аж у Винниці захорів на сипний тиф і помер в січні 1920 р.

Б І Б Л І О Ґ Р А Ф І Я

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

І. Ш.

Садовський М. Ґвардія вмирає, але не здається. „Тризуб". Париж 1931. 8°, ч. 33, ст. 57.

Похорон ґен. М. Юнакова.

Садовський Мих. Ілля Золотницький. „Тризуб". Париж 1930. 8°, ч. 47, ст. 3—5.

Причинки до біоґрафії. З порт.

Садовський Мих. Поручник Зоренко Дмитро. (Замісць некрольоґа). „Тризуб". Париж 1931. 8°, ч. 36, ст. 7—8.

Військові формації. Виправа Ю. Тютюника.

Саліковський Ол. Про розклад армії. „Укр. Трибуна". Варшава 1921, ч. 42, ст. 1.

Сальський В., ґенштабу ґен.-хор. Вождь з ласки Божої, Вождь-Мученик та Його заповіт. „За Державність". Збірник VI. Варшава — Львів 1936, в. 8°, ст. 9—12.

Промова на Академії з приводу десятої річниці з дня смерти Гол. От. С. Петлюри.

Сальський В., ґенштабу ґен.-хор. Головний Отаман Симон Петлюра і Армія У. Н. Р. „Табор". Каліш 1927. 8°, ч. 3, ст. 5—13.

Сальський В., ґенштабу ґен.-хор. 22. травня 1932 року. „Гуртуймося". Прага — Горні Черношиці 1932. 4°, ч. 9, ст. 6—7.

З приводу 12-річниці перебування укр. армії на еміґрації. Тяглість державницької традиції.

[*Сальський В.*]. До статті „Українці в битві з Турками під Віднем 12 вересня 1683 р.". „Немезида". Яблонна к./Варш. 1936. Збірник І. 8°, ст. 33—35.

Тут лист ґен. В. Сальського у відповідь Гол. От. С. Петлюрі в справі його закидів В. Міністерству в листі до премієр-міністра від 21. VII. 1920. (Невиявлення потрібної ініціятиви в справі збільшення і зміцнення укр. армії).

Сальський В., ґенштабу ґен.-хор. З приводу 10-х роковин української національної революції (15. XI. 1918 — 15. XI 1928). „Табор". 1928. 8°, ч. 9, ст. 7—13.

Сальський В. Наші воєнні завдання на майбутнє і воєнна наука. „До Зброї". Збірник І. Львів 1921. 8°, ст. 5—16.

Сальський В., ґен.-хор. Наші воєнні завдання на майбутнє і воєнна наука. Львів 1921. 8°, ст. 16. Відбитка з військ. збірника „До Зброї".

Сальський Володимир. Східнє питання. Аналіз стратеґічно-політичного становища на Україні в 1919 році. „Воля". Відень 1920. 8°, т. I, ч. 8, ст. 242—250; т. I, ч. 9, ст 405—410

Значніші розділи: Події на Україні літом 1919 до здобуття Києва. Події в Києві. Переговори з командуванням Добрармії. Виголошення війни Денікинові. Боротьба на правім березі Дніпра. Оцінка подій на Україні в 1919 р. з в. погляду. Сучасна обстанова і взаємовідносини на території б. Росії.

Сальський Володимир. Східнє питання. Аналіз стратеґічно-політичного становища на Україні в 1919 році. Винниця 1920. 8°, ст. 16.

Наклад загинув, опріч парудесят примірників.

Сальський В., ґенштабу полк. Тактика технічного війська. Київ 1918. 8°, ст. 16.

Кор. підручник для старшин Інструкторської школи.

Самовидець. Самостійник чи федераліст? Правда про гетьмана Павла Скоропадського. Шикаґо 1935. 8°, ст. 12. Видання Союзу Гетьманців-Державників Америки.

Федераційна заява з 14. падолиста 1918. Причини заяви. Божевільне повстання. Гріх Січових Стрільців. Що раньше: федераційна заява чи повстання Директорії? Хто зрадив Україну. Дійсне значіння федер. заяви. Франція а Росія і Україна. Федерація на словах а на ділі. Гетьман, як самостійник. Чи треба ще доказів? З порт. П. Скоропадського.

Самостійники про ліквідацію війни з Московщиною. „Вістник пол.. літ. й життя". Відень 1918. 4°, ч. 16, ст. 242—243.

Самохотник — календарик на 1919 р. Українським Січовим Стрільцям і всій Соборній Україні на потіху і розраду зладив Антін Лотоцький. Другий річник. Кіш У. С. С. 1918. Друкарня „Діла". [Львів 1918. 16°. ст. 86+10]

Занотовано історичні події останніх років, бої з участю УСС та інформації про них.

Самушинський Степан. Спомини з італійського полону. „Розбудова Нації". 1928. 8°, ч. 9, сторін 339—347.

Самчук Улас. [Промова]. „Гуртуймося". Прага 1935. 4°, ч. 1, ст. 15—16.

Промова на ювілейному святі Зимового Походу у Празі 18. XII. 1934.

Сандрі Сандро. Між Українськими Галицькими Стрільцями. „Укр. Скиталець". Відень 1922. 8°, ч. 22 ст. 30—32.

Переклад з італійського журнала „Il Popolo di Lombardia", 1922 р., ч. 20.

Санітарні відносини у Східній Галичині по розвалі Австрії в жовтні 1918 р., за час влади ЗОУНР від падолиста 1918 р. до кінця мая 1919 р. і польської влади від червня 1919 р. до кінця липня 1920 року. „Укр. Думка". Львів 1920, ч. 23.

Сарматюк Ст. „Соловки" острови смерти і страждань. Переживання очевидця Галичанина... „Літопис Ч. К." Львів 1931. 4°, ч. 4, ст. 14—16; ч. 5, ст. 9—12.

Сахно В., сотник. Тиждень в гетьманській дружині. „Табор". Каліш 1928. 8°, ч. 9, ст. 81—89.

Кремянець X—XI. 1918.

До П. Т. Передплатників!

До цього числа долучуємо поштові складанки та просимо П. Т. Передплатників прислати ними передплату до кінця 1936 року.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 10. / Жовтень 1936.

ЗМІСТ:

Редаґує: *В. Софронів-Левицький*. Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*. З друкарні Наукового Т-ва ім. Шевченка.